

Háromszék
a
szabadságharcban

Sepsiszentgyörgy
2009

Szerkesztők: Kocsis Károly, Szóts Zsuzsa
Grafikai terv: Kolumbán Hanna
A borítón: Gábor Áron, az ágyúöntő
(Dimény József festménye)

Kovászna Megyei Művelődési Központ



Pro Press Egyesület

Regös Ifjúsági és Közművelődési Egyesület



A kiadvány megjelenését támogatja:
Kovászna Megye Tanácsa



Consiliul Județean Covasna
Kovászna Megye Tanácsa
Covasna County Council

Communitas Alapítvány



Székely Hírmondó hetilap

Nyomtatta: Cova-print Nyomda
Sepsiszentgyörgy, 2009

Kocsis Károly

Erdély Spártája

160 év telt el a magyar történelem legszebb fejezetének lezáródása óta, s nem kis büszkeséggel tölt el bennünket, hogy eme fejezet megírásában szűkebb pátriánk, Háromszék is teljes erőbedobással kivette a részét. 160 év távlatából is aura övezi körül az ezer és ezernyi hős alakját, s bár legtöbbjüknek már a nevét sem ismerjük, tetteik, áldozatvállalásuk, szabadságszeretetük révén ma egytől-egyig ott szerepelnek a nemzet aranykönyvében.

A történelemben szinte példa nélküli, ahogyan ez a kis közösség – Erdély Spártájának mindenre elszánt lakói – egyöntetűen, közös akarattal, kivétel nélkül sorakoztak fel a szabadság zászlaja alá, s ajánlották fel érte az életüket. Öregek és fiatalok, asszonyok és gyerekek egyaránt.

Jó két héttel a tizenkét pont kihirdetése után, 1848. április 2-án már a forradalmi átalakulás módozatairól tárgyaltak az alsócsernátoni gyűlésen, s ugyanitt mondták ki május 30-án a jobbagyság megszüntét is – egy héttel azt megelőzően, hogy a kolozsvári országgyűlés meghozta volna az erre vonatkozó határozatát. Közben, április 25-én a 2. székely gyalogezred Uzonba összegyűlt négy százada megtagadta a szék elhagyására vonatkozó parancsot, sőt lefoglalt tizenegy társzeker fegyvert. Ez már tényleges katonai megmozdulásnak, az önvédelmi harc első számottevő mozzanatának számított – Háromszék népe így jelezte, hogy a forradalom és a szabadság jegyében kész fegyvert ragadni, ha kell.

Ez csakhamar szükségessé is vált. A magyarországi nemzetiségek egymás után lázadtak fel a törvényes magyar kormány ellen, a haza és a szabadság ügye veszélybe került. Előbb Batthyány miniszterelnök, majd maga Kossuth szólította fegyverbe a székelyeket, s az október 16-17-i agyagfalvi gyűlés közel 70 ezer résztvevője (ahol Háromszékről mintegy 15 ezren voltak jelen) egyhangúlag a szabadságharcban való részvétel mellett döntött. Ekkor Puchner császári altábornagy már teljhatalommal bírt Erdélyben, a románokat és a

szászokat nyíltan a magyarság ellen uszította, a székelyeket pedig megadásra és fegyverük beszolgáltatására szólította fel.

Az Agyagfalváról kiindult, négy részre osztott, mintegy 35 ezer fős székely haderő a kezdeti, jelentéktelen sikerek után – saját, Habsburg-érzelmű tisztjei árulása következtében – vereséget szenvedett, felbomlott, s így a legkritikusabb pillanatban Székelyföld teljesen védtelenül állt a támadó császári csapatokkal szemben. Udvarhelyszéket megszállták Heydte százados dragonyosai, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék a kezdeti harci hevület után (árulás következtében) behódolt Puchnernek, egyedül Háromszék vállalta az önvédelmi harcot, annak minden dicsőségével és kockázatával együtt. *„A maroknyi Háromszék az összes Erdély General Commandója ellen...”*

Bár a szék határait minden oldalról ellenség fenyegette, a november 11-re Sepsiszentgyörgyre összehívott közgyűlés – főként a politikai párt szerepét betöltő Kiskomité tevékenysége hatására – a fegyveres önvédelem mellett döntött. Azonnal hozzáfogtak a szervezkedéshez, pár nappal később elhangzott Gábor Áron híres kijelentése, a *„Lesz ágyú!”*, és a hónap végén már megszólalt a székely ezermester első két lövege.

Megalakították a Központi Kormányt, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Barót központtal katonai térparancsnokságokat hoztak létre. Ősi szokás szerint minden fegyverfogható férfi hadba vonult, és ősi szokás szerint bántak el az árulókkal is: az Erdővidék elvesztéséért hibás, s az ellenséggel való egyezkedésen rajtakapott Balázs Manó zászlóaljparancsnokot szabályszerűen szétszaggatták.

A székely csapatok hőiesen helyt álltak Hídvég mellett, a Bodzaiszorosban, és bár Erdővidék – Dániel Imre árulása folytán – kicsúszott a kezük közül, december elejére Földvárig szorították vissza az ellenséget. Az elkeseredett császári csapatok védtelen köpecsi lakosok lemészárlásával álltak bosszút, de a székelyek felsőrákosi támadása következtében csaknem a szék egész területe felszabadult. Karácsony nagyszombatján aztán a számbeli fölény a császáriak javára billentette a mérleg nyelvét: a hídvégi vesztés csata után a háromszékiek kénytelenek voltak béketárgyalásba bocsátkozni.

Bár az árapataki szerződés egy talpalatnyi földet sem engedett át az ellenségnek, a háromszéki közvélemény-formálók (főként a Kiskomité tagjai) elégedetlenek voltak a békefeltételekkel, megtagadták az hűségesküt, illetve a fegyverek beszolgáltatását. Bem győzelmeinek hírértől fellelkesedve a martonfalvi tanácskozáson a küzdelem újraelkezdése mellett döntöttek. Újból beindult az ágyúöntés, a lőpor- és

tölténygyártás, februárban a székely csapatok már Bem oldalán harcoltak az erdélyi hadszíntereken. Csak a háromszéki falvakból 125 harangot ajánlottak föl Gábor Áron mesternek ágyúkészítéshez, az egész Székelyföldről pedig 313-at! Lázasan folyt a készülődés, Gál Sándor irányítása alatt újjászervezték a katonai egységeket, a védelmi rendszert – a székelység most teljes egészében kivette részét a haza védelméből.

A június 18-án több irányból támadó, számbeli és technikai fölényt élvező orosz és osztrák csapatokat azonban nem lehetett megállítani. A Szabó Nándor irányította háromszékiek hiába verték vissza többször is az ötszörös túlerőt, hiába áldozták fel életüket háromszáznál is többen, a tömösi és a törösvári szorosok védelmét irányító Kiss Sándor ezredes hiába köttette magát sebesülten is a székéhez, és emeltette magát magasba, emberei bátorításául, az ellenség elfoglalta Brassót, majd miután Kökösnél szétszórta az elkeseredett ellenállók maroknyi csapatát, elfoglalta Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyt.

Ekkorra már világossá vált, hogy minden elveszett. Két ellenséges birodalommal szemben nem vehette fel eséllyel a küzdelmet a magára hagyott, immár egy éve háborútól sínylődő, kimerült ország. Gál Sándor még megpróbálta a lehetetlent, a Nyerges-tető alatt újjászervezett csapatokkal megkísérelte visszafoglalni Háromszéket, de aztán következett a tragikus emlékeztető kökösi ütközet, ahol felülkerekedni ugyan egyik fél sem tudott, ám a székely tüzérség főparancsnoka, Gábor Áron holtan esett le a lováról. Bem tábornok háromszéki útja még reménnyel tudta eltölteni az embereket, a székely haderő ismételen késznek mutatkozott felvenni a harcot, az ősz tábornok moldvai beütésében is részt vettek, de az orosz-osztrák csapatok újabb támadása döntőnek bizonyult.

A szabadságharc elbukott, de az áldozatvállalás nem volt hiábavaló. Ma, több mint másfél évszázaddal a székely leonidászok emberfeletti küzdelme után is a helyünkön vagyunk itt, Erdély legkeletibb sarkában, új idők új viszontagságai közepette is töretlenül. Az elődök nemzet- és szülőföldszeretetéből, összefogásából, kitartásából nap mint nap példát meríthetünk.

Incze László Háromszék Párisa

Múlt századi jeles történészeink, Kővári László és Jakab Elek hiteles forrásként használható műveket hagytak ránk az 1848–49-es magyar forradalomról és szabadságharcról. Ők nem csak megfigyelői és feljegyzői, de résztvevői is voltak az eseményeknek. Mivel részt vettek Háromszék önvédelmi harcában is, Kézdivásárhely lakóinak akkori hősiek helytállásáról az ő írásaikban találjuk az első igen megisztelő méltatásokat.



Páris Antón, Tóth József
 kerékes legény az ágyúgyárban
Jurói Mészáros
 ágyúöntő gyár vezetője
Kovács András
 csapattal vezető
Benedek József
 gyúdtűgyáros
Blümlin
 József tábornok
 gyáros
Blümlin
 (Blümlin)

A kézdivásárhelyi ágyúöntők

Kővári László például azt írja: „*És mit tesz a lelkesültség. E földön, mely soha ágyút nem bírt, melyen soha puska-por-malom nem létezett: a nép ágyút és puska-por-t állított elő.*” És mintha ezt a puszta ténymegállapítást nem tartaná elegendőnek, hozzáfűzi: „*... e nép az ágyúöntés s puska-porkészítés titkát másodszor feltalálta.*” Felsorolja Gábor Áron, Szacsvay János, Turóczi Mózes érdemeit, s egy gyógyszerészét, aki a gyutacskészítést feltalálta, és a következő megállapítást teszi: „*Szóval egyszerre egy sereg lángész terem elő, feltalál, hogy magát megvédhesse: egy sereg ember mely a kis Kézdivásárhelyet a világtörténet leghősiesebb városai közé emelte.*”

Jakab Elek a maga értékelését azután fogalmazza meg, miután birtokába jut a hadianyaggyártó műhelyek nagyságáról és teljesítményéről tanúskodó adatoknak. A város polgárai önerőből olyan teljesítményt tudtak felmutatni, melyre a magyar forradalmi kormány is felfigyelt. Ezért Gábor Áron 1849 májusában Debrecenben Kossuthnál tett látogatása meghozta a hivatalos anyagi támogatást: a műhelyeket bővítették, alaposabban felszerelték, a foglalkoztatottak számát növelték. Ekkor írja Jakab Elek, hogy „*Kézdi-Vásárhely és vidéke csaknem egy varázsütésre belga vagy csehországi virágzó gyárvidékké változott át. Minden kéz dologhoz látott, minden ügyesség és idő perc használva lett.*”

A régi szerzők közül a legelismerőbb szavakkal Orbán Balázs írt Kézdivásárhelyről. Nagy művének, a Székelyföld leírásának harmadik, Háromszékről szóló kötete alig húsz évvel a szabadságharc után, 1869-ben jelent meg. Amikor a legnagyobb székelyként tisztelt Orbán Balázs bejárta tájainkat, még elevenen éltek a nép emlékezetében az önvédelmi harc eseményei, sokan éltek az azokban résztvevők közül is, és az 1867-es kiegyezés után olyan viszonyok teremtődtek, amikor a hősi napokra végre emlékezni is szabad volt. Értékelését azért idézzük, mert röviden összefoglalja, miként járult hozzá a város akkori lakossága a szabadságharc sikereihez, és azért is, mert szavai rendkívüli tiszteletről tanúskodnak: „*...oly dicső, oly nagyok voltak a kézdivásárhelyiek, midőn a hazát és ennek szabadságát vész fenyegette, mert ekkor az egyszerű polgárok, a békés iparosok mind hősöké lettek, mindenkit a nemes tettek felemelkedett szelleme, a honjavát munkálni törekvés szent heve fogott el, az egész város táborrá változott át, hol az izmosabb kezek fegyvert forgattak, az egész város egy gyárteleppé alakult át, hol a gyenge nők, aggok és gyermekek is a nemzet napszamosai lettek, ágyúöntőde, fegyver-, lőpor- és gyutacs-gyárok mint varázsütésre állottak elő. Kézdi-Vá-*

sárhely a semmiből teremtett mindent, valamint innen mint gyűpontból terjedt szét a rettenthetetlen bátorság, a páratlan hősiesség szelleme, szóval K.-Vásárhely Háromszék Párisa, Háromszék szíve volt, honnan mint központból terjedt el a lelkesedés, a szabadságérzet és hallatlan hősiesség...”.

A szabadságharc történetével, a háromszéki önvédelmi harc eseményeivel számos kutató foglalkozott később is. Levéltári forrásokra támaszkodva igyekeztek hiteles képet nyújtani, pontos adatokat szolgáltatni az akkori eseményekről, s azokban kiemelkedő szerepet betöltő személyiségekről. A legalaposabb és legmegbízhatóbb tájékoztatást Kézdivásárhely akkori szerepére vonatkozóan Bözödi György és főleg Egyed Ákos tudományos közleményeiben találjuk. Ezekből megtudhatjuk, minek köszönhette Kézdivásárhely, hogy a hadianyaggyártás mellett az önvédelmi harcnak is központjává lett. Bár igaz, hogy Gábor Áron fellépésének meghatározó szerepe volt az önvédelmi harc vállalásában, nagyon leegyszerűsíténénk és ezért meg is hamisítanánk az események értékelését, ha mindent az ő vállalkozásának tulajdonítanánk. Több tényező is szerepet játszott abban, hogy éppen Kézdivásárhely és Felső-Háromszék lakossága képviselte a legforradalmibb álláspontot az önvédelmi harcban. E tényezők közt sem lehet sorrendet felállítani, csak összességükben lehet őket vizsgálni. A könnyebb tájékozódás kedvéért mégis mindeniket külön is meg kell vizsgálnunk. Így arra is fény derül, hogy csak látszatra egyszerre a semmiből, mint egy varázsütésre támadnak fel azok az erők, amelyek sikerrel vívják meg 1848–49-ben a maguk küzdelmeit. A semmiből nem születnek csodák, mindennek vannak előzményei: a tudásnak, a szellemi tájékozódásnak, a műszaki képzettségnek, a katonai felkészültségnek, de a kiszolgáltatottság, az elnyomatás állapotában megérlelődött szabadság vágyának és a kedvező történelmi pillanatban felszínre jutó, megnyilatkozó következetesen forradalmi magatartásnak is.

Az osztrák zsarnoki elnyomás és a hűbéri viszonyok miatt Háromszéken évtizedekkel a szabadságharc előtt megkezdődött a küzdelem a haladás és a régi rend hívei között. Az 1830-as évektől a mi tájainkra is eljutnak a reformmozgalom eszméi, amelyek polgári átalakulást és nemzeti szabadságot sürgetnek. A programban a hazai ipar pártolását és a kereskedelem fejlesztését szorgalmazzák. Amint az Erdélyi Híradó írta, törekvéseiknek fő tárgya nemzetiségünk fenntartása és kiteljesítése kell legyen, ez pedig nagymértékben a nemzet ökonómiai állapotától függ.



Katonanevelde a 19. század végén

Kézdivásárhelyen 1823-ban nyílt meg a Székely Katonanevelde, ahol, akárcsak a csíkszeredai hasonló intézményekben, a hadapródok és tanáraik, az ott tanító tisztek olvasótársaságot szerveztek, magyar hírlapokat és könyveket szereztek be, és az olvasókörökben megvitatták azokat az új eszméket, amelyeket a reformmozgalom hívei meghirdettek. Az osztrák katonai hatóságok felfigyeltek ezekre, s mivel veszélyesnek tartották, fel is számolták az olvasótársaságokat. Az új eszmék terjedését azonban nem tudták megakadályozni. Nem



Gál Sándor

véletlen, hogy épp ezekből az intézetekből kerültek ki a szabadságharc legkiválóbb parancsnokai. A kézdivásárhelyi katonaiskola növendéke volt Tuzson János, aki 1849-ben már őrnagyként vívta katonáival hősiességét a cári csapatok ellen a Nyerges-tetőn. Ennek az iskolának volt tanára Gál Sándor, aki ezredesi rangban a székely haderő főparancsnoka volt 1849-ben. De ennek az iskolának a tanulói közül toborzódtak Gábor Áron fiatal tüzérei is.

A '48-as önvédelmi harc szellemi előkészítésében fontos szerepe volt az 1842. december 25-én megalakult Társalkodónak is. Ennek létrehozásában Papp István református lel-

késznek volt vezető szerepe, ő lett ennek első elnöke is. Olyan művelődési intézményt kívántak létrehozni, ahol könyvtár működik, ahol folyóiratokat olvashatnak, s ahol a tagok egyházi és világi ügyeiket megbeszélhetik. A később Kaszinó néven működő egyesület a város legkiválóbb polgárait tömörítette, akik aztán a szabadságharc idején fontos tisztségeket töltöttek be. Tagja volt a Társalkodónak Kovács Dániel főbíró, Szabó Dániel főjegyző, Kőrössy Ferenc minorita rendházfőnök minorita társaival, Hankó Dániel, a város '48-as főjegyzője, Tóth Sámuel (1849-ben a brassói Fellegvár hős védelmezője), Pap Mihály nyugalmazott őrnagy, a város térparancsnoka és szellemi vezetője a szabadságharc idején, Gábriányi József gyógyszerész, aki újra felfedezte és irányította a gyutacsgyártást, Turóczy Mózes, az üstgyártó céh céhmestere, később századosi rangban az ágyúgyár igazgatója és mások, akik Gábor Áronnal együtt a szabadságharc legradikálisabb csoportjának, a Kiskomitének a tagjai lettek. Amikor 1844 decemberében Fábíán Dániel református lelkész vezetésével újjászervezik a Kaszinót, bevonják a második székely gyalogezred parancsnokát, Szentpáli Ferenc ezredest és a tisztikar nagy részét is.

Így érthető, hogy 1848 tavaszán a Kaszinóban tárgyalják meg gr. Batthyány Lajos miniszterelnök április 20-án kelt felhívását, s ezt követően, Alsócsernátonban, a református templomban megtartott háromszéki nagygyűlésen elhatározzák a Háromszéki Nemzetőrség megalakítását. Az első nemzetőrséget Kézdivásárhelyen a Kaszinó tagjai szervezték meg, Fábíán Dániel elnök vezetésével. A Kaszinó tagjai mindannyian nemzetőrökké lettek, és más kézdivásárhelyi polgárokkal a városban 416, Kantában 80 polgárral alakult nemzetőrség. A nemzetőrök saját fegyvereikkel voltak felszerelve.

A Kaszinónak, ennek a szellemi műhelynek fontos szerepe volt abban is, hogy 1848. november végén, amikor Háromszék népe a fegyveres önvédelem mellett döntött, a 2. székely gyalogezred tisztjei és katonái a szabadságharc szolgálatába álltak. Ez rendkívül fontos lépés volt, mert így jól kiképzett és kellőképpen felszerelt katonai egységek tudták felvenni a harcot kezdetben az osztrák, későbbben már a cári seregekkel is.

Az 1764-ben szervezett és a székelysége kényszerített határőrendszer egyébként is gyűlöletes volt mind a városi polgárok, mind a falusi lakosság számára. A város kézműves és kereskedő lakossága elvesztette régi szabadságjogait. A katonai szolgálat alól csak a város szűkkörű vezetősége, a főbíró, a főjegyző és a hat városi tanácstag mentesült. Az egyes kézműves mesterségek folytatásához nem maradt otthon elegendő mester, idegen érdekekért, idegen földön, ide-

gen vezényszó alatt kellett harcoljanak és életüket áldozzák. A hosszú katonai szolgálat miatt gazdaságilag is tönkrementek, leszegényedtek. Ehhez hasonló kiszolgáltatott helyzetben volt a falusi lakosság is. A katonai szolgálat 18 éves kortól 50 éves korig terjedt. A kifejezetten katonai kötelezettségek mellett számos más teher, szolgáltatási kötelezettség is nehezedett a határőrök vállaira. Érthető, hogy Háromszéken a szabadságharc egyik fő célkitűzése éppen eme zsarnoki katonai rendszer lerázása volt.

Háromszék önvédelmi harcában kivették részüket a jobbágy- és zsellérsorban élők is. Ők a hűbéri terhek alól való szabadulás reményében vállalták a harcokban való részvétellel járó áldozatot.

1849-ben, különösen Bem tábornok Székelyföldre érkezése után a kézdivásárhelyiek részt vettek az általa vívott nagy csatákban, ott voltak március 11-én Nagyszeben bevételénél, és kitüntették magukat vitézségükkel később is, amikor seregével bevette Brassót. A háromszéki székelyekből alakult zászlóaljok jelentős segítséget nyújtottak Bem hadműveleteihez. A kézdivásárhelyiek százada Szabó Nándor ezredes vezetése alatt hősiességével szerzett elismerést és növelte Bemnek a székelyek iránt korábban is érzett tiszteletét és megbecsülését. Bem a kézdivásárhelyiek kérésére tábori nyomdáját ajándékozta a városnak. Ezen a nyomdán készült Háromszék első újsága, a Székely Hírmondó, mely a háromszéki hadi események alakulása miatt mindössze tizenegy napig élt. 1849. június 7-én jelent meg az első és június 17-ig még másik három szám, összesen 16 oldal terjedelemben. A Székely Hírmondó gondosan szerkesztett forradalmi újság volt, amely Fogarasi János szerkesztésében a háromszéki és főleg az erdélyi szabadságharccal kapcsolatos eseményekről szóló híreket közölt.

Végül szólnunk kell a kézdivásárhelyi arzenálról. Sokan a csodával határos teljesítménynek tartják azt, amit a hadianyaggyártás terén a kézdivásárhelyiek felmutattak. Egy kicsit talán valóban az, mert nemcsak a hadianyagot kellett rendkívül rövid idő alatt előállítani, hanem a hozzá szükséges felszerelést is, sőt, amint többen leírták, az ágyú-, a puskapor- és a gyutacs-gyártás technikáját is fel kellett fedezni. Ismét megállapíthatjuk azonban, hogy nem véletlenül lett éppen Kézdivásárhely a hadianyaggyártás központja. A több évszázados múltra visszatekintő céhes alapon szervezett kézművesiparral rendelkező városban az 1848-as szabadságharc idején tizenegy céhszervezet működött. Az üstgyártó céh tagjai alapos ismeretekkel rendelkeztek a réz öntése és feldolgozása terén, a kovács-, lakatos-, puskamíves céh tagjai nemcsak az ágyúöntésben, hanem a kiöntött csövek ágyútalpra szerelésében is

segédkeztek, az asztalosok, ácsok, kerekések pedig az ágyútalpak, az ún. mozdonyok elkészítésében vettek részt. De a kézművesipar más ágazataiban dolgozóknak is bőven jutott tennivaló. Itt nem csak a kiváló szakértelmet kell hangsúlyoznunk, hiszen a céheknek csak az lehető tagja, aki kifogástalan minőségű munkát tudott végezni, hanem a céhes életen belüli szervezetséget is. Rendet kellett tartani békés időben és még inkább kívánatos volt ez harcok idején.

A hadianyagipar méreteiről Böződi György tanulmánya tájékoztat. Miután Kossuth forradalmi kormánya az anyagi támogatást is biztosította, fizetési jegyzékeket készítettek és így az egyes műhelyekben dolgozókról nemcsak számszerű adataink vannak, de név szerint is ismerjük őket. A fizetéses alkalmazottak, a szakmunkások, a mesterek és segédek mellett sokan végeztek önkéntesen, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül olyan munkát, ami tehetségüktől, munkabírásuktól kitelt. Ilyen jellegű volt az asszonyok és gyermekek hozzájárulása a hadiiparhoz, főleg a gyutaeskészítés terén.

A „céhes város” mai polgárai büszkéek lehetnek elődeikre, de azt, amit történezeink róluk feljegyeztek és amiről részben e rövid írásban is tájékoztatót igyekeztünk nyújtani, nem ezért tették, és mi sem ezért tesszük. A tettek, a hősiek és hétköznapiak, számontartásával tiszteletünket kívánjuk leróni emléküik előtt.

Az írás eredetileg a Felső-Háromszék a szabadságharcban című kiadványban jelent meg. Media Design & Print, 1999, szerk. Kocsis Károly



A kézdivásárhelyi Kossuth-küldöttség (Székely Nemzeti Múzeum fototékája)

Demeter Lajos
Sepsiszentgyörgy
1848/49-ben



Nemzet háza (Orbán Balázs nyomán)

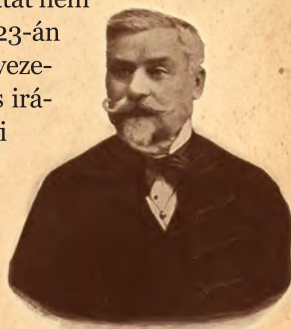
„Bizony nem lehetne elszámolni, mennyit tett vén és ifjú, férfi és nő és mindenki...” – ezekkel a sorokkal fejezte ki a tudósító azt az áldozatvállalást, amit Sepsiszentgyörgy polgársága vállalt magára 1848 októberétől kezdődően, de elsősorban decemberben, Háromszék önvédelmi harca idején. A híradás Bem József 1849. március 24-i sepsiszentgyörgyi látogatása kapcsán a *Honvéd* 1849. április 5-i 84. számában látott napvilágot. A tudósítást a legilletékesebb, Demeter József városi főbíró, majd országgyűlési követ, a „háromszéki tábor” főélelmező biztosa írta:

„Miután a múlt évi júliusban a kirekesztőleg mezőgazdaság után élő Szentgyörgyiek határát lúdtojás nagyságú jég teljesen semmivé tette, s egész augusztus folytán oly szörnyen dühöngött a cholera, melyet még hallani és olvasni sem lehetett, csaknem minden 15-ik lakóját Szentgyörgynek sírba zárván, bekövetkeztek az októberi napok: Agyagfalvi gyűlésre kellett menni, mindenfelől rendetlenül omlott a nép, mint tudva van, de egész Háromszékről rendes fegyelem alatt katonaság nem ment [...]. Ekkor Szentgyörgy kiállította s vitte a 4-ik gyalogszázadot, adván útiköltségül 100 ezüst ftot, úgy

100 ezüst forinttal segítette kimenni a lovasságot is. Később a [Maros]vásárhelyi tábor szétbomlása után, míg más helységeken áldozattételről még szó sem volt, Szentgyörgy az ágyúöntés, s azoknak [Magyar]hermányból elhozása körül eléfordult szekereseket, napi béreket, úgy az ágyúk felszerelése körüli költségeket fizette tulajdon pénzéből. A vaságyúk teljes felszerelése után is még ágyúkra lévén szükség, Szentgyörgy vette le a toronyból legelsőb két harangját, s öntette ágyúvá. Központi raktároknak, hadifoglyoknak, betegeknek, s minden más tárgyakra, melyeknek elhelyeztetésére szükség volt, Szentgyörgy adott jó és alkalmas helyeket: sütőkemenczét építtetett és minden intézeteket alkalmas egyénnel, kezelőkkel ellátta, szállással, étellel, köntössel a Mátyás-lovagokat és honvédeket sokszor és több ideig is hasonlóan ellátta...”

Az 1848. június 22-i jégeső kártételeit sepsiszentkirályi Kiss Mózes gyalogkatonára is feljegyezte a naplójába. A mintegy 2300–2400 lelket számláló Sepsiszentgyörgyön „dühöngő epemirigy” 285 áldozatot követelt. Ez több mint 10%-a volt a város lakosságának. Mindazok ellenére, hogy természeti csapás tizedelte a város határát, halált osztó járvány a népességet, a „vészelyes idő” nem egy elkeseredett, a sors csapásaitól megtört lakosságra, hanem egy tetterre kész, elszánt, szülőföldje határait bármi áron megvédeni akaró népességre talált. Az említett híradás tudósítója ki is emelte, hogy már akkor, mikor még közvetlen veszély nem fenyegette Háromszéket, Sepsiszentgyörgy városa meghozta áldozatát és rendfenntartás céljával 200 ezüst forintot adva indította ki a 15. Székely határhozred 4. és a 11. Székely huszárezred egyik századát.

Az ágyúk hiánya az 1848. október 16–17-én tartott Székely Nemzeti Gyűlésen is szóba került. Már itt felajánlotta szolgálatát az akkor még ismeretlen Gábor Áron, de a jelenlévők ajánlatát nem vették komolyan. Agyagfárváról október 23-án visszatérő háromszéki és sepsiszentgyörgyi vezetés a hónap utolsó napjaiban Berde Mózes irányításával létrehozta a háromtagú Központi Kormányt. Berde, kormánya nevében, már november 4-én tárgyalta az ágyúgyártás lehetőségeiről. Sepsiszentgyörgyre hívatta Gábor Áront, a kézdivásárhelyi illetőségű üstgyártót, Turóczi Mózes és az alsócsernátoni ezermestert, Végh Antalt. Az egyezkedések után Gábor Áron – a legendával ellentétben nem minden pénz nélkül, hanem a város



Berde Mózes

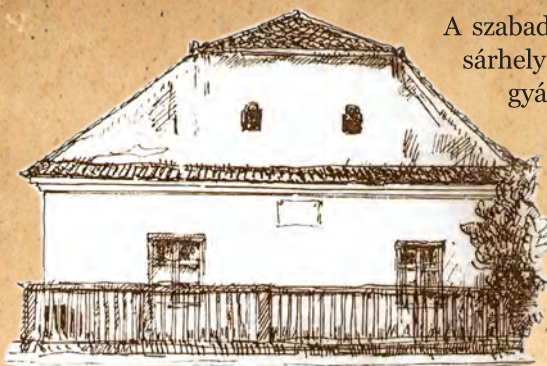
költségén – nyomban Bodvajba utazott, és az ottani szerény viszonyok között megkezdte első kísérleteit, hogy Háromszék számára vaságyúkat öntsön. November közepén Turóczi Mózes és Végh Antal néhány kézdívásárhelyi mesteremberrel megjelent az erdővidéki hámostól segíteni, azonban ekkor már Gábor Áron a Sepsiszentgyörgyről vitt segédeivel és a hámost munkásaival az ágyúminta megformálásával foglalatalkodott. A felsőháromszéki mesteremberek látva a hámost körülményeket, lehetetlennek találták az itteni sikeres ágyúöntést, visszatértek Kézdívásárhelyre, hogy Turóczi Mózes műhelyében ágyút öntsenek.¹

Gábor Áron megcáfolta a felsőháromszéki mesterembereket, leleményességének, tüzéségi és műszaki ismereteinek köszönhetően, a kezdetleges körülmények ellenére használható ágyút öntött a háromszékieknek. Ennek ismeretében jelent meg november 16-án a székgyűlésen, ahol a szék vezetői és a határőrezredek tisztjei éppen az önvédelem eshetőségeit vitatták, latolgatták. Háromszék katonai főtisztjei a kellő felszereltség, lőpor és ágyúk hiányára hivatkozva, sötét képet festettek a fegyveres harcok kimeneteléről. Ekkor állt fel az „izmos, közép-termetű, szakállas, kerekkepű férfi”, Gábor Áron, aki a Bodvajban elért eredményeinek tudatában kijelentette: „Uraim! Hallom, hogy a főtiszt urak azt mondják, hogy meg kell hajolnunk az ellenség előtt, mivel nincs muníció, nincs ágyú. Uraim, hacsak ez a baj, úgy én mondom, hogy két hét alatt lesz ágyú, lesz muníció, amennyi kell”.

Gábor Áron beváltotta ígérését. Vasból két hatfontos löveget öntött. Az ágyúk lafettáit már nem készíthette el Bodvajban, mert november 25-én August Heydte dragonyos kapitány betört Erdővidékre. Attól félve, hogy az ellenség a vashámort is elfoglalja, a kész ágyúcsöveket november 26-ról 27-re virradóra Sepsiszentgyörgyre szállították. Az utolsó simításokat, az asztalos-, kovács-, kerekcs-, szíjszerszám munkálatokat a város költségén és mesterembereivel készítették el. A Kiss-féle harangöntőműhelyben felszerelt lövegek bemutatására november 28-án került sor. Az ágyúkat a Székház fölötti magaslaton próbálták ki. „Élesben” először november 30-án, a hídvégi csatában dördültek el.

Gábor Áron a szék megbízásából Kiss István és János harangöntő műhelyében újabb ágyúk öntésére kapott megbízást. „Harangmasszából” az önvédelmi harcok végéig a város mesterembereivel még négy ágyút öntött és szerelt fel.

¹ A löveg el is készült december elejére, de tüzéségi ismeretek hiányában megközelítően mintegy 2-2,5 fontosra sikeredett, azonban ez is hasznára volt a háromszékieknek. Heydte dragonyos kapitány jelentéséből tudjuk, hogy ez a „kézdívásárhelyi kicsi ágyú” lőtte a császáriakat december 13-án a Rikánál



Kiss János háza (Varga Nándor rajza)

A szabadságharc idején Kézdivásárhely a lőszer- és az ágyúgyártás, Sepsiszentgyörgy a „háterszág” központja lett. Demeter József fő-élelmezőbiztos kitűnő szervezőképességének köszönhetően, mondhatni a semmiből, egyik napról a másikra hozta létre a hadikórházat, a központi raktárt, a hadifoglyok és a szász fal-

vakból hozott túsok számára a fogdát, építtetett két sütődét (nagykapacitású prófontsütő kemencét), a beteg lovak, a levágásra szánt szarvasmarhák számára megfelelő istállókat biztosítottak, szénának, zabnak, szalmának csűröket. A felsorolt „intézetek” alkalmazottainak, őrségének fizetését, a bérbe vett épületek árát, a fuvarok sokaságának költségét, a városban állomásozó tisztek lakbérét Sepsiszentgyörgy a saját kasszájából biztosította.

1849. március 24. jelentős nap volt Sepsiszentgyörgy életében, a városba látogatott Bem József, akit nagy lelkesedéssel fogadtak. A székház ablakából jelentette ki, hogy Háromszék hősét, a székely tüzérség létrehozóját, Gábor Áront századossá nevezte ki. A város halála és tisztelete jeléül Bem Józsefnek és Kossuth Lajosnak telket



*A sepsiszentgyörgyi Kossuth-küldöttség
(Székely Nemzeti Múzeum fotótékája)*

adományozott, és díszpolgárrá választotta.² Bem látogatása kapcsán méltatták a város önfeláldozó asszonyait és lányait, akik a gyűjtések, tépéscsináláson kívül 1848 decembere és 1849 áprilisa között összesen 111 560 töltényt készítettek.

Az 1849. június 23-i kökösi csata után Sepsiszentgyörgy az oroszok kezére került. A Székházban megszálló Lüders tábornok jutalomként katonáinak két órai szabadrablást engedélyezett. Ekkor dúlták fel az orosz katonák a szék levéltárát, égették el vagy dobták kútba az iratokat, a bekötött jegyzőkönyvekből a piactéren át a Lábasházig járdát raktak, hogy ne tapossanak a sárba.

A város határa egy kisebb összecsapásnak és két ütközetnek volt a színtere. A legvéresebb ütközet a július 5-i volt, Sepsiszentgyörgytől keletre, az Olt bal partján, az Eprestetőn³ Gyertyánffy Ferenc századdal az élen, mintegy 500 székely halt hősi halált.

A kisebb „összekotszanásra” július 19-én került sor: „Bem tábornagy megérkezik Csík felől [...], a muszka megtudván nagysereg közákot vete rá Kökös felől, de Bem csak néhány huszárt állíta a Szépmezőre ágyúkkal, és miután a muszka három lövésit elvárta, maga srófolt föl néhány ágyúkat, egy tüzet adott, és a muszka még Kökös-nél is futott...” – jegyezte be naplójába sepsiszentkirályi Kiss Mózes.

A harmadik – egyben Háromszék utolsó csatája – Szemerjánál zajlott. 1849. július 23-án Gál Sándor kis serege győzedelmeskedett a császáriak fölött. Dicső volt a győzelem, de már hiábavaló. Az ellenséges túlerő előnyomulása miatt fel kellett adni Háromszéket, amely augusztustól orosz katonai, majd császári fennhatóság alá került. Kovács István cs. kir. kapitány felléptével megkezdődött a kétélkorszak...



Eprestető a 19. század végén

² A város díszpolgára csak az lehetett, aki telekkel rendelkezett itt.

³ Az Állomás negyed környékén

Demeter László

A szabadságharc erdő- vidéki eseményei

Erdővidék az átlagot jóval meghaladó mértékben kapcsolódott be a magyar szabadságharcba. Itt öntötte Gábor Áron az önvédelmi harc első ágyúit, itt próbálta az ellenség megtörni Háromszék ellenállását, és itt pusztította a legkíméletlenebbül a polgári lakosságot, hogy e vidéket megfélemlítse és megadásra kényszerítse. Erdővidék éppúgy nem alkudott, mint Háromszék, amelynek része volt.

A bodvaji ágyúgyár. Az írott források az első ágyúk öntésének helyét egymástól eltérően, két különböző helyszínben jelölik meg: a fülei és a bodvaji vasgyárakban.

A Bodvajban öntött ágyúk készítése módját Gábor Áron munkatársa, Bodola Lajos írja le talán a leghitelesebben. „Először is fából az ágyú a maga rendes méretei szerint ki lett faragva, simára esztergályozva, aztán az ágyú két füle közti vonal hosszában két fél ágyura lett fűrészelve. A két fél ágyút agyaggal tömött ládában lemintáztuk s mikor a minták jól kiszáradtak, azokat egymáshoz illesztettük pontosan s olyan szorosan, amint vaskapoccsal tehet-



A bodvaji vashámor (Orbán Balázs nyomán)

tük. Hanem az összeillesztést megelőzőleg egy agyaggal vastagon bevont tölgyfa hengert úgy helyeztünk el a két fél ágyú közepében, hogy az lehetőleg az ágyú csöve hossza tengelye irányában legyen s az öblözet (caliber) átmérőjének megfelelőleg a cső lyukát képviselje. Ez után az izzó masszát beleöntötték az agyagmintába.”

E művelet végrehajtása a kor igazi technikai bravúrjának számít, ami igénybe vette Gábor Áron minden szakmai tudását és leleményességét. Az így elkészült ágyúk „ripacsos hólyagosak” lettek, és az összeillesztés vonalánál hosszsan volt rajtuk egy „kiálló ormó”. A gyárnál nem voltak megfelelő szerszámok, melyekkel az öntésnél keletkezett hibákat, „ormókat” lereszelhették, csiszolhatták volna. Gábor Áron emiatt az érdekesség miatt állítólag „varasbékáknak” nevezte ágyúit.

Balázs Manó árulása. Az ellenség betörése Erdővidékre.

Novemberben Háromszék és Bardócszék katonasága és polgársága egyaránt megtagadja a General Commando igazgatása alá való viszszerterést, ekkor a császári csapatok megkezdték, bár egyelőre inkább csak megfélemlítés és tapogatózás céljából, a háromszéki őrségek elleni támadásokat. November 26-án a Hídvégnél álló székely különítményt lepték meg.

Erdővidék helyzete volt a legsúlyosabb. Heydte elfoglalta Bardócfiúszék és Miklósvárszék falvainak többségét, itt ellenforradalmi gócot próbált szervezni, hogy továbbhaladva végezhesen egész Háromszékkel. Fő segítsége báró Daniel Imre vargyasi földbirtokos volt. Az ellenforradalmi összeesküvésbe bevonták Balázs Manó őrnagyot, a XII. zászlóalj parancsnokát, aki egyben Erdővidék katonai parancsnoka is volt. Mindezek ellenére az összeesküvés nem sikerült teljes egészében. Balázs Manót katonái leleplezték, és tisztí bíróság előtt kellett feleljen tetteiért.

Az első hídvégi csata. November 30-án az osztrák és a székely seregek Hídvég és Árapatak közt ütköztek meg egymással. A székely előcsapatok elindultak Hídvég felé. Az osztrákok minden pontot könnyen feladva siettek a Hídvég-Földvár közötti hídon átjutni. Heydte a híd deszkázatát maga után felszedette.

A győzelem hatására a székelyek bátorságot kaptak, és néhány nap alatt kialakították a székely és szász föld közötti védelmi vonalat. Pap őrnagy, Erdővidék katonai főparancsnoka, fogságba esését követően a hirtelen szervezett katonai egységek egy része feloszlott. Ezek után került sor december 9-én a köpecsi csatára. A székely seregek felbátorodva a hídvégi és barcasági sikereken, Heydte csapatai elleni támadásra készültek. Heydte nagy árat fizetett a győzelemért, de végül

Köpecre is bevonult, és elfoglalta a falut. Bekövetkezett az időszak egyik legszomorúbb eseménye: *Köpec pusztulása*. Heydte kihirdette a megszállt faluban, hogy senki ne meneküljön, mert senkinek sem lesz bántódása, a hadsereg csak átvonul a falun. A faluban beszedték a fegyvereket és a lakosok nyugovóra tértek, tartva magukat Heydte ígérétehez. Ezután az osztrák dragonyosok a falut felgyűjtötták, majd a táborukhoz tartozó szászokkal és románokkal együtt elkezdték a pánikba esett lakosság legyilkolását a lehető legnagyobb kegyetlenséggel. Köpec pusztulása valóban megrendítő esemény volt, és ismét mozgásba hozta egész Háromszéket.

A december 13-i felsőrákos-rikai csata a székely gyalogság részvétele nélkül, a fiatal huszárok bátorságának köszönhetően a székelyek fényes győzelmével végződött. Ezt követően a huszárok és a köpечи lakosok lerohanták Ágostonfalvát, és porig égették az ágostonfalvi románok Köpec elpusztításában játszott szerepe miatt. Állítólag a faluból csak a templom maradt épen, a többi porrá égett.

A felsőrákos-rikai csata után egész Háromszék és Bardóc-fűszék, valamint a csángó falvak és a legtöbb Felső-Fehér megyei falu a háromszékiek ellenőrzése alatt állt; a császári haderő nem is próbált ezen változtatni. A győzelem utáni viszonylagos csendet Háromszék arra használta fel, hogy rendezze viszonyát a barcasági falvakkal. A fegyvern nyugvás mindössze néhány napig tartott. A rákos-rikai vereség után Gedeon tábornok újabb lovas és gyalogos csapatokat vezényelt Heydte erősítésére. Puchner sürgette a székelyekkel való leszámolást, mivel a maroknyi Háromszék makacs ellenállása miatt nem jelenthették Bécsbe az annyira várt teljes erdélyi győzelmet.

A császáriaknak sikerült benyomulniuk Hétfaluba és Földvárra is. December 20-án Hídvégnél Háromszéket is megtámadták, de (talán a nagy havazás és zivatar miatt) eredménytelenül. December 22-én Gál Sándor 150 főből álló csapatával Ürmösnél megvert egy 5-600 fős polák csapatot. December 23-án az ellenség a Rika felől tört be Erdővidékre, a meglepett Kossuth-huszárok visszahúzódtak Háromszékre és az ellenség Erdővidéket újból elfoglalva levonult Hídvégig.

A döntő csatára december 24-én került sor Hídvégnél. A székely csapatokat Sombori ezredes vezette. A támadást az osztrákok indították meg, akik nagy erőfölényüket viszonylag könnyen kihasználva, visszavonulásra kényszerítették a háromszéki seregeket, miközben érzékeny veszteséget okoztak nekik. Ilyen körülmények között végül a hősi, de egyenlőtlen küzdelemben december végére a császáriak kerültek fölül. A külvilágtól elvágott és segítséget sehonnan nem

várható Háromszék a cs. kir. csapatok szorításában december utolsó hetében tárgyalásokat kezdett, majd 1849. január 2-án **Árapatakon békét kötött** az ellenséggel.

A békeegyezmény 12 pontot foglalt magába, mely az alábbiakat tartalmazta: *az ellenséges csapatokat vonják vissza Háromszék határáról, úgyszintén Miklósvárszék és Bardóc-füszék területéről, valamint Felső-Fehér vármegye hídvégi járásának falvaiból. Továbbá idegen katonaságot a szék területére nem küldenek és az eddig katonai szolgálatot teljesítő székelyeket nem fegyverzik le. Ugyanakkor a békeszerződésben Heydte ragaszkodott az önkéntesek és a Mátyás-huszárok lefegyverzéséhez, továbbá a Gábor Áron által öntött ágyúk újra harangokká öntéséhez.*

Háromszék pacifikációja azonban mindjárt a békeszerződés aláírása után nehézségekbe ütközött. A huszárok nem voltak hajlandók fegyvereiket átadni az osztrákoknak, ágyút is csak hármat rontottak szét és adtak át. A többit Gábor Áron és tüzei elrejtették.

A békepontokat az osztrákok sem tartották be. Ekkor rombolták le a bodvaji vasgyárat is.

Január 15-én Háromszéken döntő határozat született: a Kézdimarntonfalván tartott tanácskozáson felmondták az árapataki szerződést. Ezzel Háromszék Habsburg-ellenes önvédelmi harcának 1848 november–decemberi szakasza, azon szépséghiba ellenére, melyet az árapataki szerződés ejtett rajta, teljes sikerrel fejeződött be. A szék területét sikerült megvédeni a General Commando ismételt fegyveres támadásai ellen. Ebből a küzdelemből a kicsiny Erdővidék is orozzlánrészt vállalt, változó sikerrel. Egyértelmű sikernek számít az első ágyúk öntése Bodvajban vagy a rákos-rikai fényes győzelem, kudarcnak számít Köpec pusztulása vagy a falvak több izbeni kemény megsarcolása. Erdővidék sok nagyszerű katonát is adott a szabadságharcnak, kik közül a legmagasabb rangig baróti ifj. Beke József ezredes vitte, kit Bem lemondásakor maga helyett az erdélyi hadak főparancsnokává nevezett ki. Ezt a funkciót sajnos csak két hétig viselhette, mert Dévánál kénytelen volt letenni a fegyvert.

A harcok következtében nem volt falu Erdővidéken, melyik ne gyászolta volna halottait, kik a harcban áldozták életüket szülőföldjük, szabadságuk és becsületük védelmében. A legnagyobb tragédia Köpec pusztulása volt, minek emléke ma is él a köztudatban. A „**baj van Köpecen**” szólás ennek kapcsán került be a köztudatba, és használják nagyon sok helyt a magyar nyelvterületen, sokan anélkül, hogy tudnák, hol is van Köpec.

Dr. Gábor László
Gábor Áron
(1814–1849)



Gábor Áron

Bereck község római katolikus plébániája a második világháború idején valamennyi okirattal együtt leégett. Dr. Gábor László a Budapesti Bíróság egykori tanácselnöke – Gábor Áron Imre nevű öccsének dédunokája – szerencsére még diákkorában, a tüzesetet megelőzően összegyűjtötte a szabadsághősre és családjára vonatkozó minden emléket. Ezeknek az okiratoknak a birtokában tudta pontosítani a történelmi és családi adatokat.

A családi szájhagyomány szerint a Gábor család 1520 körül költözött a szomszédos Lemhény községből Bereckbe. Ezt erősíti meg a lemhényi plébánia levéltári adata, mely szerint Gábor András és Jakab 1510-ben a lemhényi templom javára adakoztak. Később Gábor János (1620–1710), már Bereckben adózott, aki 1655. július 6-án Rákóczi György fejedelem által, a Torja mellett lévő táborában kiadott konstitúcióval, több személlyel együtt, a harcokban tanúsított vitézségéért lófői rangot kapott.

Bereck község római katolikus plébániája anyakönyvének a „*Tom. II. Pag. 203. Nr. 10.*” nyilvántartása szerint 1814. november 27-én¹ született Gábor István és Hosszú Judit fia, Gábor Áron András. Az anyakönyv későbbi bejegyzései szerint 1816. november 1-jén született a második gyermek „Emericus”, azaz Gábor Imre, majd 1820. január 18-án Dénes, aki fiatalon halt meg, családot nem alapított. A fiúkon kívül két lánygyermek is volt a családban: Anna (sz. 1830. szeptember 13.) és Juliánna (sz. 1824. augusztus 30). A lányok Bereckben éltek le életüket földműves férjeik mellett.

¹ Az újabb kutatások szerint valójában 24-én született, de 27-ét jegyezték be az anyakönyvbe.

Gábor Áron édesapja, Gábor István, Bereck főjegyzője volt 1843. augusztus 13-án bekövetkezett haláláig, mely tisztséget a kisebb fia, Imre vette át, aki később országos követ, majd országgyűlési képviselő lett hosszabb ideig. A fiatal Áron édesapja mellett tanulta meg a fűrész-faragás alapvető fortélyait, míg a betűvetést alighanem szülővárosa iskolájában. A szülők hamar felismerték gyermekük tehetségét, bármilyen áldozatot képesek voltak vállalni gyermekük iskoláztatásáért. A népiszkola elvégzését követően tanulmányait feltehetően a Kantai Gimnáziumban folytatta, majd a csíksomlyói ferences gimnáziumban végezte el, ahol jó tanulásával, tehetségével és szorgalmával tűnt ki. Leginkább a Bolyai Jánossal is levelező Adorján páter fizikaóráit kedvelte. Mi több maga is próbálkozott hasznos szerkezetet építeni, igen eredményesen. Előbb egy csigasorral vívta ki társai elismerését, mellyel a tűzifát hozták fel könnyedén az emeletre, majd egy mozgatható dugattyúval ellátott, és titokban a kovácsműhelyben épített vízi puskája aratott sikert, melynek nagy hasznát látták egy tüzeset alkalmával.

A gimnázium elvégzése után nem tanulhatott tovább, mert katonai szolgálatot teljesített 1831-től a kézdívasárhelyi 2-számú székely határőr gyalogezrednél. Képességei persze a mundérban sem maradtak titokban, ennek alapján 1839-ben Gyulafehérvárra küldték tüzérségi ismereteket szerezni a pattantyúsokhoz. Idejét jól kihasználva alaposan kiismerte, leírta és lerajzolta az ágyúk szerkezetét. Tudásával hamar kitént társai közül és ez lehetővé tette továbbképzését, felutazott Pestre és az ottani tüzérezrednél, majd Bécsben a Genie-Corps-nál látogatta a műszaki előadásokat, majd az ágyúgyárban is teljesített szolgálatot 1842-ig. Katonaságának letelte után 1843–45 között ismét katonai szolgálatot teljesített Imre nevű öccse helyett, aki apjuk halála után a családi birtokon gazdálkodott. Ismeretekben és tudásban gyarapodva indult haza gyalogszerrel, s ezredében közvitézként, majd káplárként szolgált leszerelése évéig. Kilépvé az aktív határőrök közül, megpróbálta hasznosítani famegmunkálási ismereteit, mert közben az asztalosmesterséget is kitanulta. Bejárta Erdélyt és Moldvát, találmányai azonban nem hoztak sikert és elismerést, inkább értetlenséget, irigységet hoztak számára. Lakodalmas ünnepekre pufogó mozsárágyút készített, máskor malmot épített, a moldvaiakat aratógéppel lepte meg.

Családja nem volt, de életének utolsó éveiben szoros kapcsolatot tartott fenn a Moldvából, Gorzafalvából Bereckbe telepedett, huszár családból származó Keresztes Jusztina nevű lánnyal, akinek családját a helybeliek a Velcsuj ragadványnévvel különböztették meg az ott lakó Keresztes nevűektől. Jusztina nagyon ragaszkodott Gábor Áron-

hoz, sokszor a táborba és a csatába is elkísérte. 1849. április 13-án közös gyermekük is született, azonban 3 hetes korában a kis Áron meghalt és a kézdivásárhelyi temetőbe temették el.

Gábor Áron életének alakulásában döntő szerepet játszott, hogy már 1848 őszén a császári csapatok elfoglalták Erdély nagy részét, még csak Székelyföld tartotta magát. Már az 1848. októberi agyagfalvi gyűlésen is részt vesz, és az ágyúöntés lehetőségeit is felveti, de nem talál meghallgatásra. November elején felkeresi Berde Mózeset és neki is felajánlja szolgálatait. November folyamán a Sepsiszentgyörgyön összegyűlt népgyűléseken a harc, vagy a General Kommando előtti teljes behódolás felől is dönteni kellett. A nagy számban megjelent nép előtt a tisztek sötét képet festettek: ágyú és lőszer nélkül reménytelennek látták az önvédelmi harcokat. Ekkor, ebben a kevéssé rózsás hangulatban – valószínűleg november 16-án – állt fel Gábor Áron, és Orbán Balázs szavait idézve így szólt: *„Uraim! Hallom, hogy a főtiszt urak azt mondják, meg kell hajolnunk az ellenség előtt, mivel nincs muníció, nincs ágyú. Uraim, ha csak ez a baj, úgy én azt mondom, hogy két hét alatt lesz ágyú, lesz muníció, amennyi kell”*. Legendás szavai a jelenlevők óriási lelkesedését váltotta ki. Háromszék népe elhatározta, hogy fegyverrel védi meg szabadságát.

Gábor Áron az első ágyúit Erdővidéken, a Magyarhermány melletti Bodvajban öntötte nagyon jó minőségű helyben bányászott vasból. Az ágyúk elkészítése és Sepsiszentgyörgy főterén történt bemutatása után Gábor Áron nem ment vissza Bodvajba. Hírszerzőitől megtudta, hogy az osztrákok Háromszék megtámadására készülnek, ezért Sepsiszentgyörgyön Kiss János harangöntő műhelyében folytatta az ágyúk öntését, majd véglegesen Kézdivásárhelyre helyezte át műhelyét, itt Turóczi Mózes vezetésével kiváló iparos mesterek segítettek munkájában. Turóczi Mózes műhelyében 66 darab három és hatfontos ágyú készült. A szabadságharc ideje alatt Gábor Áron és segítői összesen 73 ágyút



Gábor Áron 1906-ban megtalált ágyúja

öntöttek. Az ágyúk készítéséhez sok fémre volt szükség, ezt elsősorban a falvak harangjainak beolvasztásával szerezték meg, de a háromszéki, udvarhelyszéki, csíki vasbányák és érctelepek is ellátták nyersanyaggal az ágyúgyárat. 1849 márciusában az ágyúüzem már teljes kapacitással dolgozott. A Jókai Mór által szerkesztett Esti Lapok 1849. március 17-i száma már arról számol be, hogy „január óta Gábor Áron számos ágyút öntött, csak egyszerre 16 db.-ot vittek az ő keze alól Bemhez”.

1849. június 25-én Hasdorf orosz tábornok serege a Tömösi-szoroson, egy időben Lein ezredes alakulatai az Ojtozi-szoroson át érkezve megszállták a várost. Szétrombolták az ágyúgyárat és a hadfelszerelést gyártó üzemeket. Ekkor veszték el Gábor Áron műszaki könyvei, az ágyúgyártással kapcsolatos rajzai, számításai.

Gábor Áron munkájával és hősiességével olyan nagy tekintélyt szerzett, hogy már 1849. március 24-én Bem József tüzérőrnagyi rangra emelte. Ez év május 4-én Csányi László Magyarország és Erdély teljhatalmú országos biztosa nyílt rendelettel Debrecenbe küldte, ahol Kossuth Lajos az összes Székelyföldi hadigyárak igazgatójává tette meg.

A cári seregek Lüders tábornok vezetésével 1849. június 30-án elfoglalták Brassót. A magyar seregek Brassó irányába indultak, és július 1-jén este Eresztevény és Maksa között a mezőn táboroztak le. A derékhadat Gál Sándor vezette, a tüzérség parancsnoka Gábor Áron volt. Július 2-án reggelén a kökői hídnál megkezdődött a csata. Gábor Áron ezen a napon két kardot kötött az oldalára. A kökői hídnál, a Feketeügy partján egymás után voltak felsorakozva az ágyúk. Gábor Áron irányította a tüzéreket, fehér lován az egyik ütegtől a másikig száguldott. Két lovat is kilőttek alóla, míg végül eltalálta egy hatfontos ágyúgolyó, bal karját és mellét széttroncsolta. Holttestét a tűzvonalból elvitték, és Uzonban ideiglenes sírba helyezték. Míg folyt a csata, halálát nem közölték, nevében adtak ki parancsokat. Az ütközet sikerrel végződött, a cári csapatokat visszavonulásra kényszerítették, de ő már nem élt. Amikor a csata zaja elcsendesedett, halálának híre mindenkit megdöbbentett. Testét az eresztevényi templomkertbe helyezték örök nyugalomba.

*Az írás eredetileg az alábbi helyen jelent meg:
Gábor László: Gábor Áron (1814–1849).
Öntöde, 36. (118.) évf., 1985 (11.) szám*



Gábor Áron emlékmű, 1891

Demeter Lajos
Tuzson János

honvédőrnagy,
a szabadságharc utolsó székely-
földi csatájának parancsnoka



Tuzson János

A kézdiszéki Bélafalván született 1825. augusztus 25-én. A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végzett 1842-ben. A 15. (II. székely) határőrezredhez osztották be, mint hadfit. Ezredében 1848 elejéig címzetes őrmesteri rangig jutott el. 1848 tavaszán ezrede első zászlóaljával a román forrongások megfékezésére mozgósították. Augusztus 11-től részt vett a szerbek elleni küzdelmekben, jelesen Szenttamásnál az augusztus 18-i és szeptember 21-i támadásokban. A Jellasics elleni harcokból is kivette a részét. Hadnagyi rendfokozatát október 16-án

kapta meg. Móga János vezetésével, október 30-án Schwechatnál Windischgraetz csapatai ellen harcolt. November végétől az erdélyi hadsereg kötelékébe osztották. December 20-án a Szurduk melletti csatában jeleskedett. December 27-én főhadnaggyá léptették elő.

1849. január 3-án a tihucai ütközetben, 17-én Gálfalvánál harcolt. Január 21-én részt vett Nagyszeben ostromában. Január 23-án századosi rendfokozatra terjesztették fel, amit február 4-én hivatalosan is megerősítettek. Márciustól ezrede újonnan alakult 4. századánál szolgált, majd a Háromszéken alakuló 86. zászlóalj parancsnokává nevezték ki. Szabó Nándor vezénylete alatt az 1849. március 19-i feketehalmi csata után, egyesülve Bem főerőivel, zászlóaljával részt vett a császári csapatok Erdélyből való kiűzésében. 1849 tavaszától a brassói hadosztálynál szolgált. Érdemeire való tekintettel 1849. május 1-jén a katonai érdemjel 3. osztályára érdemesítették. Bem József június 15-től őrnaggyá léptette elő.

Részt vett a Tömösi-szoroson betörő orosz haderő elleni küzdelmekben. Zászlóalja két századával, két lovasszázaddal és két hegyi ágyúval, egy esetleges hátbatámadást elkerülendő, a Keresztényhavas és a Bucsecs közötti Siboti-szorost védte. Június 18-án különítményét megtámadták az oroszok. Állásait nem tarthatta fenn, ezért Rozsnyóra vonult vissza. Itt értesült arról, hogy az ellenség győzött, és már Brassót is megszállta. Elhagyta Rozsnyót, átsiklott az ellenséges csapatok között, és csapatát emberveszteség nélkül, Feketehalmon, Földváron és Hídvégen át Sepsiszentgyörgyre vezette. Háromszéken zászlóalja élén ott küzdött a július 2-i kökösi, a július 5-i epresetői csatákban.

Bem oldalán különítményével, amely 2000 gyalogosból, 1000 huszárból és 4 ágyúból állt, részt vett a moldovai betörésben, a hirsai (Hârja), gorzafalvi (Grozești), ónfalvi (Onești) és aknavásári (Târgu Ocna) összeütközésekben. Az altábornagy vitézsége elismerésül, 1849. július 24-én másodszor is a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki. Bem Tuzsont 8 század gyalogossal, 40 lovassal és 8 ágyúval hagyta Gorzafalván. Őt és az Ojtozi-szoros védőjét, Franz Hild őrnagyot azzal bízta meg, hogy gátolják meg az esetleges orosz betörést. Miután a török hatóságok felszólítására elhagyták Moldvát, a július 31-re virradó éjszaka leple alatt érkeztek meg Kézdiszentkeresztre, ahol Király István falusbíró biztosított megbízható vezetőt, aki a leg-rövidebb úton a Kászonok völgyébe kalauzolta őket. Ugyanaznap az ellenség Kézdivásárhelyről, Clam-Gallas osztrák altábornagy parancsnoksága alatt kiindult, és megkezdte előrenyomulását a Kászonok felé. Rövid időn belül észrevették a kis székely csapat utóvédjét. Kászonújfalun túl Tuzson János elfogadta a harcot, és heves ütközet alakult ki a két fél között. A lassan hátráló székelyek a Nyerges-tetőre vonultak fel. Itt újból elfogadták a harcot, és az ellenség délután 5–6 óráig tartó támadásait rendre visszaverték.

Másnap, augusztus 1-jén a hajnali óráktól újramezdődött Clam-Gallas támadása, de a két zászlóaljnyi honvéd bátran védte az állásokat. Az ágyúk kartácstüzei és az elszánt honvédek rendre visszaverték a meg-megújuló támadásokat. *„Az osztrákok és [az] oroszok jókora veszteséget szenvedtek, oly sokan sebesültek meg, hogy Kézdivásárhelyt a piacon, az utcákban sem tértek el, – hanem a városon kívül a mezőn vertek tanyát nekik.”* Clam-Gallas már a visszavonulásra gondolt, mikor Tuzson János arról értesült, hogy – szentkatolnai Bakk Endre és Orbán Balázs szerint – egy kászoni román a kozákokat Lázárfalva felől a hátába akarja vezetni. Kénytelen volt feladni az előnyös hadállását és nyomban elrendelte *„szakadatlan ágyútüzelések*

között csatarendben, egészen a tusnádi Olt-hídig” és onnan tovább a Mitács felé a Hargitán át a továbbvonulást.

Tuzson honvédei közül sokan a Nyergesen, mások Csíktusnád felé, a Szénásmezőn estek el. *„Ma is mutogatják – írta 1899-ben Balló István – a Tusnádfürdőre vezető országút közelében egy honvéd főhadnagy sírját, aki öt kozákot vágott le, míg végre a nagyobb erőnek áldozatul esett”.*

A nyergesi csata egyesek szerint hajnaltól 11-ig, mások szerint délután 2-ig tartott. Különítménye egérutat nyert, a Mitácson és a Rikán át erőltetett menetben Székelyudvarhelyre vonult, ahol augusztus 4-én arról értesült, hogy az ellenség már Marosvásárhelyt is elfoglalta. Rövid tanácskozás után csapata nagy részének megengedte a fegyverletételt és a szabadon távozást, akik Tuzson mellett maradtak, egyesültek Gál Sándor ezredes csapatával.

Gál parancsnoksága alatt augusztus 11–25. között Tuzson János részt vett a Nyárádszereda melletti, a petelei (augusztus 13.) oroszok elleni összecsapásokban, a Vajdaszentiván melletti ütközetben (augusztus 14.) és a nagysármási csatában (augusztus 16.). Kolozsvárt érintve Gál Sándor megcsappant csapata csatlakozott a Kemény Farkaséhoz, augusztus 19–20. között Bánffyhunrad környékén vívták meg az utolsó csatájukat. Zsibóra hátráltak, ahol még aznap Kazinczy Lajos hadtestével egyesültek, itt tették le a fegyvert augusztus 25-én, Grotenhjem orosz altábornagy előtt.

Tuzson Jánost 1849. november 12-én büntetésből a 31. császári gyalogezredhez sorozták be közlegényként, és 1850. szeptember 25-én szerelték le. Szabadulása után a Mikes családnál nyert alkalmazást. Mikes Benedek alkalmazottjaként részt vett a bodza-krasznai üveghuta létesítésében. Vítályos Antal (volt határőrszázados, 1849-ben Sepsiszentgyörgy térparancsnoka) özvegyét, Szabó Zsuzsannát (1815–1889) vette feleségül. Gidófalvára költözött, ahol felesége birtokán kezdett gazdálkodni.

1861-ben részt vett a Háromszéken alakított Rikánbelőli Honvéd Segélyező Egylet létrehozásában, részt vett annak működtetésében, majd az 1890-es években a kezelőbizottság alelnöke, ezt követően az egylet elnöke lett.

1869-ben őrnagy rendfokozattal reaktiválták a magyar királyi hadseregbe, 1873-ban alezredessé léptették elő. 1876-ban nyugdíjba vonult. Gyermektelen volt, ezért előszeretettel karolta fel a kismemberek ügyes-bajos dolgait. Elsősorban a nélkülöző családok gyermekeit segítette. *„Mintegy ötven szegénysorsú gyermek jövőjéről gondos-*

kodott anyagilag, s ezek közül ma már – 1904-ben – [többen mint] albíró, tanár, tanító, gazda, (...) iparos” keresték meg a kenyerüket.

Élete végén Sepsiszentgyörgyön élt, 79 éves korában, 1904. január 2-án hunyt el. Nyughelye a város római katolikus temetőben található.

Incze László Tuzson János



Tuzson János idős kori képe

Tuzson János honvédőrnagyot a nyerges-tetői csata hőseként tartja számon a szabadságharc története és a köztudat. Az ott lezajlott hősi küzdelem szervezése és irányítása az akkor mindössze 24 éves fiatal parancsnoknak valóban a legjelentősebb hadvezéri tette volt. Ezt a csúcsot katonai pályafutása során alapos felkészülés és számos kiváló haditett előzte meg.

Tuzson János régi székely katonacsaládból származik. Egyik őse, Tuzson Balázs 1615-ben Bethlen Gábortól nyert armálist. Elődei tehát lófő székelyek voltak. Tuzson György, a család katonai hagyományainak ápolója ezer forintot adományozott a kézdivásárhelyi Katonai Nevelde építésére.

A szabadságharc honvédőrnagya Bélafalván született, 1825. augusztus 25-én. Hivatásos katonai pályára készült, a kézdivásárhelyi altisztképző iskolának lett a növendéke. 1843-ban, 18 éves korában a második székely gyalogezredben kezdte meg szolgálatát, őrmesteri rangban. Ezzel a rendfokozattal lépett 1848 nyarán a szabadságharc ügyének szolgálatába. Tehetségével és tudásával rövid idő alatt olyan érdemeket szerzett, amelyekért többször kitüntették, egyre fontosabb feladatokkal bízták meg, egyre magasabb katonai ranggal jutalmazták.

Kocsis Károly

A Nyerges-tető üzenete

A Nyerges-tető főként azt követően került be újra, illetve kapott megerősítést az összmagyar-tudatban, hogy 2009. március 14-én Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke óriási médiaérdeklődés közepette látogatott el az 1848–49-es szabadságharcunk eme dicső emlékhelyére, ahol megkoszorúzta a gyergyóditrói Petres Lajos által faragott kopjafát. A sajtó kiemelkedő figyelmét az váltotta ki, hogy a román hatóságok, köztük Basescu államfő, mindent megtettek az elnöki látogatás megtorpedőzésára, még a berepülési engedélyt is megvonták tőle, így Sólyom László végül személygépkocsival, a vasfüggönyös időkre emlékeztető határellenőrzést is átélve jutott el végül Székelyföldre. Az emlékműnél, az ebben az időszakban szokatlan hózápor és az indokolatlanul magas fokú rendőri és csendőri mozgósítás ellenére, több ezer háromszéki és csíki székely üdvözölte, hallgatta meg beszédét.



Nyerges-tető

Az esemény hatására megsokszorozódott a nyerges-tetői csatára való sajtóbeli hivatkozások száma, számos rádiós és televíziós híradásban említették meg, és ebből kifolyólag az interneten is többen kerestek rá a 160 évvel ezelőtti hősi helytállás leírására, nem beszélve a nyerges-tetői emlékmű látogatottságának szinte ugrásszerű megemelkedéséről. Aki azonban pusztán a média vagy a világháló révén igyekszik pontos képet kapni az 1849. július 31-én és augusztus 1-jén történekről, számos ellentmondással, illetve több verzióval találja szembe magát, ami zavart okozhat.

A hivatkozások tömkelegéből például nem lehet kihámozni, hogy magyar részről hányan harcoltak a Nyerges-tetőn, hányszoros túlerő ellen vették fel a küzdelmet, oroszok vagy osztrákok képezték-e az ellenséget, és mekkora veszteséggel járt ez magyar részről. Olyanszerű utalással is találkozunk, hogy a székelyek az utolsó emberig küzdöttek, egyedül Tuzson Jánosnak sikerült megmenekülnie – eme vélekedéshez feltehetően Kányádi Sándor méltán híres verse szolgáltat alapot („*végül csellel, áruállással, délre körülvették őket, meg nem adta magát székely, mint a szálfák, kettétörtek*”), ez azonban nincs összhangban a történelmi valósággal. Az sem világos, hogy a Nyerges-tető esetében miért beszélünk vereségről, amikor például Orbán Balázs „*az eltiprott szabadság ezen utolsó győzelmének*” állít emléket monumentális művében.

Foglaljuk össze a csata közvetlen előzményeit. 1849. július idusa után Háromszéken felcsillant a remény, hogy nincs elveszve minden, s lehet még tenni valamit a szabadságharc győzelme érdekében. Pedig Gábor Áron akkor már eresztvényi sírjában pihente a csaták fáradalmait, kézdívásárhelyi ágyúgyárát időközben szétverték a betörő oroszok, és a Gyertyánffy-különítmény tagjainak hősi halála is elevenen élt az emlékezetben. Bem tábornok július 18-án vonult be Kézdívásárhelyre, több győztes csata révén csakhamar majdnem egész Háromszéket felszabadította, majd bevonult Sepsiszentgyögyre. Innen július 21-én, nem sokkal azt követően, hogy Tuzson János vezényletével egy 2000 fős egységet már odaküldött, kis csapata élén Moldva irányába indult, azzal a céllal, hogy ott, az ellenség hátában felkelést robbantson ki az orosz elnyomás ellen. Összesen 2^{2/6} zászlóalj, fél utászszázad, 1^{3/4} lovasszázad és 6 ágyú, azaz mintegy 2200–2300 fő állt a rendelkezésére. Szándékát nem koronázta siker (bár több győztes csatát is vívott), ezért 25-én visszatért Háromszékre (Bereckben találkozott Petőfivel), onnan pedig Segesvár irányába vette az útját, ahol aztán végzetes vereséget szenvedett a túlerővel szemben.

Tuzson János őrnagy vezetésével azonban Moldvában hagyott egy különítményt, főként az Ojtozi-szoros védelmére. Egyed Ákostól tudjuk, hogy ez a különítmény „nyolc gyalogos századot, egy lovas szakaszt s nyolc ágyút” jelentett. Feltehetőleg arról az eredetileg 2000 fős egységről van szó, amely már Bem előtt bevonult Moldvába, de számolni kell az ott vívott csatározások áldozataival is, illetőleg nem tudjuk, hogy Bem hány emberrel tért vissza Háromszékre.

Tuzson július 28-án vette kézbe Omár pasa felszólítását, hogy azonnal hagyja el Moldvát, aminek eleget tesz, és 30-án Bereck térségében találjuk. Időközben Háromszék újra az ellenség kezére került, a Tusnád felé visszahúzódott Gál Sándor seregét két irányból próbálták támadni az orosz-osztrák csapatok: az Olt mentén illetőleg Kézdivásárhely felől. Ezt – a jobb oldali – szárnyat a podóliai vadászrezred, a volhíniai gyalogrezred egy zászlóaljja, a bugi ulánuszrezred, a gyalogosok nyolc lövege, a 9. lovaslöveg egy osztálya, egy szotyina kozák, valamint az osztrákok négy zászlóaljja, tíz lovasszázada és négy lövege képezte. A mintegy 12 ezer fős egység Clam-Gallas osztrák tábornok vezényletével indult Kézdivásárhelyen át a Nyerges-tető irányába. Tuzson az erdőn át elébe vágott, ami egymagában bravúros teljesítmény, 31-én Kászonújfaluban feltartóztatta a sokszoros túlerőt, majd a Nyerges-tetőn rendezkedett be a védelemre. Itt augusztus 1-jén ismét hősi helytállásról tett tanúbizonyságot, majd a bekerítéstől tartva, ami árulás folytán fenyegette (egy román pásztor „segítette” az ellenséget), visszavonult Mitács irányába, csatlakozván Gál Sándorhoz.

Nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy magyar részről hányan harcoltak a Nyerges-tetőn, de annyi kijelenthető, hogy az Egyed Ákos által is jelzett két zászlóaljnyi honvéd mindenképpen több, mint az internetes „forrásokban” fellelhető 200–600 fő. Sőt, nemcsak az interneten, hanem a Magyar Televízió híradásában is elhangzott: „1849 nyarán az Erdélybe beözönlő cári csapatok egy részével, mintegy 20 ezer katonával szemben Tuzson őrnagy 200 székely honvédjé a nyerges-tetői magaslaton vette fel a hősiességet, de reménytelen küzdelmet, és ha csak egy napig is, de megállította a cári sereget”.

Vagy idézzük egy bizonyos tekintetben „hivatalosnak” tekinthető honlap összefoglalóját: „A kézdivásárhelyi ágyúöntödét, puska-por-malmot és gyutacsgyárat leromboló 20 000 fős orosz hadtest, Clam-Gallas altábornagy vezetésével Csíkszereda elfoglalását tűzte ki célul. A Csíkszeredát védő Tuzson János őrnagy, alig 200 honvéddel, útközben feltartóztatta őket a Nyerges-tetőn. A maroknyi

sereg néhány napra megállította a túlerőben lévő támadókat, míg végül árulás útján sikerült bekeríteni, és így legyőzni őket. Az elesett honvédeket az ellenség katonai tiszteletadás mellett temette el a tetőn.”

Hangsúlyozzuk: mind a védők, mind a támadók száma a két véglet felé erősen eltúlzott, bár olyat is lehet olvasni, miszerint „Tuzson János őrnagy 600 fős elszánt csapatával megkísérelte a lehetetlent, hogy megállítsa a Kézdi felől érkező közel 3000 fős orosz csapategységet”. Az sem állja meg a helyét, hogy Tuzson egységét bekerítették volna, és amint említettük, az is vitatható, hogy egyáltalán vereséggént értelmezhető-e a bekerítési manővert kijátszó visszavonulás. Elvégre a védők elérték a kitűzött célt: Clam-Gallas nem tudta oldalba kapni Gál Sándor seregét. Sajátos magyar lelkületre, gondolkodásmódra vall, hogy inkább szeretünk vereségből, veszteségből mítoszt teremteni magunknak, mint győzelemből.

Az emberveszteségről még kevesebb számszerű használható adat áll rendelkezésünkre, de kétségkívül megalapozatlan az olyanszerű megközelítés, hogy „az alig 2-300 székely honvédből álló védőcsapat minden tagja itt alussza örök álmát”. Ha ez így lenne, minden bizonnyal nem kerüli el Orbán Balázs figyelmét, és Háromszék szabadságharcának krónikása, Nagy Sándor tüzérfőhadnagy munkájában (Háromszék önvédelmi harca 1848–49) is nagyobb teret kap. Itt azonban csak annyi található, hogy „Gál Sándor... megfogyva, de meg nem törve védé, míg lehetett, s.-szentgyörgyi hadállását, míg nem g gr. Clam megerősített hadával szemben julius 29-én azt feladni s Csik felé hozódni kénytelen volt. Csik két szorosánál: Bikszádnál és a Nyergesen, hova ügyes taktikával megkerülve az ellenséget, moldvai expedíciójából Tuzson is megérkezett, foglaltak állást a székelyek, s védték mindkettőt hősiesen; de a megosztott különben is csekély erővel nem tartóztathatták fel a gr. Clam és Copet tábornokok alatt előnyomuló ellenséget, a kik közül az első a Nyergesnél, a másik Bikszádnál nyomult előre.”

Az orosz katonai visszaemlékezésekben se találni olyat, hogy az „ellenség” mind odaveszett volna. A. Nyepokojcsickij (lásd: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel) például csak annyit jegyez meg, hogy „Clam-Gallas... Kászónújfalunál... az ellenséget kiverte állásából, és visszavetette a Nyergesi-hágóig, ahol a magyarok megálltak, de Clam-Gallas gróf ismét rohamot indított ellenük és Kozmásig szorította őket vissza”. Szó nincs utolsó emberig tartó védekezésről, és nincs erre való utalás az 1897. augusztus 8-án felavatott emlékmű

feliratán sem, bár annak felavatásán, mintegy 5000 emlékező mellett, maga Tuzson János is jelen volt, akkor már alezredesi rangban.

Az 1,6 x 1,6 méteres talapzaton elhelyezett, 5,4 méter magas oszlopot és keresztet egyébként a Zsögödön lakó, olasz származású Pulini (Poulini) János készítette el a Bukarestben élő „székely honfiak és honleányok” megbízatásából illetve közadakozásából. Egyike a legkorábbi '48-as emlékhelyeinknek, és kész csoda, hogy az impériumváltást és a diktatúra évtizedeit is átvészelte. Mához szóló üzenete: a megmaradásé, a túlélése is ebből fakad – nem a hősi halált, a pótolhatatlan véráldozatot, hanem sokkal inkább a tisztas helytállást, a reménytelennek tűnő helyzetből kivezető csillagösvényt jelképezi.

És itt állott 1849-ki aug. 1-jén Tuzson János honvédezredes, ki Bem által Moldovában feledtetvén, esetlegesen éppen a szentgyörgyi csatavesztés után érkezett vissza Háromszékre, hol minden veszve lévén, ki csapatjával s néhány ágyuval Csík felé vette utját. Miután Kászon-Ujfaluból a felnyomuló oroszok és az azok után jövő Calm-Gallas elől egy heves csata után visszavonulni volt kénytelen; (júl. 31-én) a Nyergestetőn állítá fel fedett helyzetben ágyuit s elszánt honvédeit. A mítsem sejtő oroszok minden elővigyázat nélkül tömegesen nyomultak fel a meredeken emelkedő országuton, Tuzson bevárta lőtávolságra, s akkor kartács-tüzzel seprété őket le. Sokszor kísértének az oroszok elszánt, kétségbeesett rohamot, de az oroszláncként harcoló honvédek és a halált osztó ágyuk mindig visszaterelték. Végre találkozott egy kászoni oláh, ki a kozákokat mellékösvényeken bevezeté Szent-Márton felé Csíkba, s így a nyergesi hadállás megkerülve, hátulról lévén fenyegetve, Tuzson kénytelen volt az eltírott szabadság ezen utolsó győzelme után feladni hadállását, s a tusnádi szorosból elvonuló Gál Sándorral csatlakozva, a Mitácson átcsapni.

*Orbán Balázs: A Székelyföld leírása /
Csík-Szék / XI. Kászonszék*

A szabadságharc eseménykrónikája

Összeállította: Kocsis Károly

Megjegyzés: a *dőlt* betűk az erdélyi, a **kövéritettek** a háromszéki eseményekre vonatkoznak.

1848. március

1. A párizsi forradalom híre elérkezik Pozsonyba.
3. Kossuth a pozsonyi országgyűlésen összefoglalja a nemzet fő követeléseit.
11. Pesten a fiatalok elkészítik a 12 pontot, és megkezdik a rákosi tömeggyűlés szervezését.
13. Petőfi megírja a Nemzeti dalt. – Bécsben forradalom tör ki.
15. A pesti forradalom. – Az országgyűlés küldöttsége Bécsbe érkezik.
16. Pesten megkezdik a nemzetőrség szervezését. – Bécsben az udvar elfogadja a magyar országgyűlés legfőbb követeléseit.
18. A pozsonyi országgyűlés megszavazza a jobbágyfelszabadítást. – Pesten felfegyverzik az első 1500 nemzetőrt.
19. *Kolozsvári gyűlésén az erdélyi liberális ellenzék csatlakozik a magyar forradalmi követelésekhez.*
20. *A pesti forradalom hírére újabb gyűlést szerveznek Kolozsvárt, ahol két pontból álló nyilatkozatot fogadnak el (sürgetik az uniót).*
21. *Újabb forradalmi megmozdulás Kolozsvárt.*
28. A király megtagadja a független magyar kormányról és a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikk szentesítését.
- 30–31. Tömeggyűlések Pesten. – A pozsonyi országgyűlés visszaveti a királyi leiratot. – A király jóváhagyja a független magyar kormányról szóló törvényjavaslatot.

Április

2. **Az alsócsernátони népgyűlésen elfogadják „a törvényes szabadság idvét”.**
3. *Az udvarhelyszéki közgyűlésen kimondják a közteherviselést.*

7. Megalakul a Batthyány-kormány.

11. A király szentesíti a Pozsonyban megalkotott törvénycikkeket, és berekeszti az utolsó rendi országgyűlést. – **Háromszéken közgyűlési határozat írja elő a nemzetőri csoportok alakítását.**

11–12. A sepsiszentgyörgyi széki közgyűlésen Szentiváni Györgyöt és Berde Mózeset országgyűlési követekké választják meg.

14. A kormány Pozsonyból Pestre teszi át a székhelyét.

15. *Román parasztság Balázsfalván.*

21. Jellasics Zágrábba érkezik, és megkezdí működését.

23. Bécsben közzé teszik az új osztrák alkotmányt.

25. Uzonban a határőrök fellázadnak, lefoglalják a fegyvereket.

Május

2. *Népgyűlés Székelyudvarhelyen.*

10–12. Pesten Lederer főhadparancsnok ellen tüntetnek a tömegek.

13–15. Szerb népgyűlés Karlócán.

15. *A második balázsfalvi román népgyűlés a magyar forradalom és szabadságharc, valamint az unió ellen foglal állást.*

15. Újabb forradalmi mozgolódás Bécsben. – Az udvar Innsbruckba menekül.

16. A kormány megkezdí az első tíz honvédszászlóalj toborzását. – *Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly személyében, katonai szervezkedés céljából, küldöttség megy Erdélybe.*

19. *Az erdélyi szászok is az unió ellen foglalnak állást. – Batthyány Lajos, a dél-magyarországi és határőrvidéki polgárháború elhárítására fegyverbe szólítja a székelyeket, a Székelyföld ezzel kicsúszik az osztrák katonai vezetés keze közül.*

29. *Kolozsvárt megnyílik az utolsó rendi országgyűlés.*

30. *A kolozsvári országgyűlés (a románok és szászok küldöttségeivel egyetemben!) megszavazza az uniót. – Alsócsernátonban kiáltják a jobbágyfelszabadítást.*

Június

2. *A mihácfalvi románok szembeszegülnek a székely katonákkal.*

5. *Zágrábban horvát tartománygyűlést tartanak.*

6. *A Délvidéken kirobban a szerb felkelés. – A kolozsvári országgyűlés kimondja a jobbágyfelszabadítást.*

9. *Avram Iancu megkezdí a magyarellenes román felkelés szervezését.*

10. *Az uralkodó elfogadja a kolozsvári uniótörvényt.*
15. *A csíksomlyói népgyűlésen 7000 székely esküszik fel a magyar kormányra.*
18. *Életbe lép a jobbágyfelszabadítást kimondó törvény.*
23–26. *Párizsban kitör a proletárfelkelés, a burzsoázia leveri.*

Július

5. *Pesten megnyílik az első népképviselői országgyűlés.*
11. *A Képviselőház, Kossuth indítványára 200 ezer újoncot ajánl fel.*
12. *Megalakul az Egyenlőségi Társulat.*
14. *Harc a Délvidéken. – Szenttamás első ostroma.*
18. *Kolozsvárott véget ér az erdélyi országgyűlés.*

Augusztus

5. Háromszéken a nemzetőrök száma 4914 (Kézdiszéken 2162).

6. *Az osztrák császári csapatok visszafoglalják Lombardia fővárosát, Milánót.*
12. *Az udvar visszatér Bécsbe.*
13–23. *A képviselőház a katonaállítási törvényt vitatja.*
29. *Szemere miniszter elrendeli az újoncok összeírását.*
31. *A király leiratot intéz a nádorhoz, s a magyar kormányt a törvények megsértésével vádolja. – Jellasics bevonul Fiuméba.*

Szeptember

2. *Harc a Délvidéken.*
4. *A magyar minisztertanács tárgyalja a királyi leiratot. – Az országgyűlés küldöttséget indít a királyhoz.*
4–10. *Jellasics felvonul a Drávához.*
10. *A Batthyány-kormány lemondása.*
10–11. *Tömegtüntetések Pesten. – Megindul a sorkatonák tömeges átlépése a honvédszászlóaljakra.*
11. *Jellasics főerői átkelnek a Dráván. – A magyar csapatok visszavonulnak.*
15. *A képviselőház a nádort állítja a dunántúli seregek élére. – Elhatározzák a Honvédelmi Bizottmány megalakítását.*
13. *A naszódi román határőrezred fellázad a magyar kormány ellen.*
15–28. *A harmadik balázsfalvi gyűlésen a románok meghirdetik a magyarelleses fegyveres harcot.*

16. Kossuthot a Honvédelmi Bizottmány tagjává választják. – **Háromszéken megosztják a határőrzés terhét.**

18. Perczel megkezdi a Zrínyi-szabadcsapat szervezését.

19. *Felszámolják a székely határőrrendszert.*

21. A Honvédelmi Bizottmány elkezd működését.

22. Kossuth kiáltványban hazahívja a külföldön tartott magyar csapatokat.

23. István főherceg lemond a nádorságról és Bécsbe szönik.

24–27. Kossuth toborzótja az Alföldön.

25. A király Lamberg grófot nevezi ki a magyarországi haderők főparancsnokává.

26. Jellasics elfoglalja Székesfehérvárt. – Móga visszavonultatja a magyar sereget a Velencei-tóhoz.

28. A pesti tömegek leszámolnak Lamberggel. – Jellasics előrenyomul Pákozdig.

29. A pákozdi győzelem.

29. Kossuth másodszor is az Alföldre utazik.

30. Görgey kivégezteti Zichy Ödönt. – Jellasics háromnapos fegyverszünetet köt Mógával. – *Az erdélyi szászok csatlakoznak a román fegyveres lázadáshoz.*

Október

1–3. Jellasics visszavonul, elhagyja Székesfehérvárt, majd Győrt.

3–4. A fővárosból tízezer önkéntes indul a Dunántúlra. – *A császár nyílt parancsot ad ki, melynek értelmében Puchner Antal altábornagy, az erdélyi főparancsnok teljhatalommal bír Erdélyben. – Az erdélyi románok paktumot kötnek Puchnerrel.*

6. A magyar csapatok a határ közelébe érnek. – Bécsben új forradalom robban ki, az udvar Olmützbe menekül.

7. A képviselőház törvénytelennek nyilvánítja a király rendelkezéseit. – Roth horvát hadteste Ozoránál leteszi a fegyvert.

8. A képviselőház a végrehajtó hatalmat a Honvédelmi Bizottmányra ruházza. – Kossuthot a Honvédelmi Bizottmány elnökévé választja.

10. A bécsi demokratikus egyletek segítségül hívják a magyar sereget. – *Kossuth kiáltványt ad ki a székelyekhez, melyben felszólítja őket a „hazaárulók” elleni fellépésre.*

15. Móga átkel a Lajtán, de visszavonul.

16–17. *Székely nemzetgyűlés Agyagfalván, 60–70 ezer ember jelenlétében.*

16. A császár Windischgraetzet az osztrák hadsereg főparancsnokává nevezi ki, és Bécs, majd Magyarország ellen küldi.

18. *A nagyszebeni főparancsnokság felszólítja az erdélyi románokat a magyar kormány elleni felkelésre. – Leményi püspök továbbra is kitarat a magyar kormány mellett, de Şaguna ortodox püspök felszólítja híveit: kövessék Puchnert. – Puchner nyíltan szembefordul a magyar forradalommal, a románokat lázadásra ösztökéli, ostromállapotot rendel el. – Kisenyed megadja magát a román lázadóknak, akik ezt követően 175 magyar polgári személyt gyilkolnak le. – Puchner teljes behódolásra szólítja fel Háromszéket.*

19. A háromszéki vezetőség fegyverkezésre szólítja fel a lakosságot.

18–20. Kossuth toborzóúton a Dunántúlon.

21–22. Móga másodszor kel át a Lajtán, ismét visszafordul. – *Több százra rúg az erdélyi román lázadóknak áldozatul esett magyar polgári áldozatok száma.*

23. Kossuth a Lajta menti táborba érkezik. – *A román lázadók feldűlják Zalatnát, s másnap közel 700 menekülő magyart ölnek meg.*

24. *A székely haderő elhagyja Agyagfalvát.*

25. *A háromszéki dandár vereséget szenved Magyarásrosnál.*

28. Móga harmadszor is átkel a Lajtán. – Avram Iancu lázadói közel 300 magyar polgári lakost mészárolnak le Krakkóban.

29. *A székely csapatok győzelme Vajdaszentiván mellett (később Gedeon szétveri őket.) – A románok elfoglalják Magyarigent, és folyamatosan pusztítják Hegyalja magyarságát.*

30. A schwechati veszített ütközet. – **A háromszéki kormány közli az agyagfalvi határozatokat, és népfelkelést hirdet.**

31. A bécsi forradalom elbukik. – A magyar sereg végleg visszavonul a Lajta innenső oldalára. – *A háromszéki dandár szétveri a román felkelőket Sárpataknál.*

November

1. *A fel-dunai hadtest parancsnokságát Görgey veszi át. – A háromszéki és a csiki dandár győzelme Vajdaszentivánnál.*

2. *A székely had bomlásnak indul; Szászrégen felgyújtása.*

4. Gábor Áron, Turóczi Mózes és Berde Mózes az ágyúöntésről tárgyalnak.

6. *Avram Iancu Kalotaszeget pusztítja.*

5. *Gál Sándor vereséget szenved Gedeontól (Marosvásárhely mellett).*

3. Bem Pozsonyba érkezik, hogy felajánlja szolgálatait Kossuthnak.

9. A románok elfoglalják Nagyenyedet, majd Torda, Dés és Szamosújvár következnek.

11–12. Háromszék újraszervezi vezetését, és elfogadja a fegyveres önvédelem elvét

16. Gábor Áron híres kijelentése: „Lesz ágyú!”

18. Karl Urban császári alezredes bevonul Kolozsvárra.

21. Csík-, Gyergyó- és Kászsószék képviselői hajlandóságot mutatnak a Puchnerrel való megegyezésre.

25. Heydte árulás folytán elfoglalja Erdővidék nagy részét.

27. Az Országos Honvédelmi Bizottmány közleményt ad ki az egységes magyar honvédsereg létrejöttéről. – **Sepsiszentgyörgyön letartóztatják az áruló Balázs Manó kapitányt (másnap felkoncolják).**

28. A sepsiszentgyörgyi közgyűlésen Háromszék a fegyveres önvédelem mellett dönt, bemutatják Gábor Áron bodvaji hámorban készített két vaságyúját.

29. Kossuth kinevezi Bemet az erdélyi hadsereg főparancsnokává. – **A háromszékiek összecsapnak a császári csapatokkal (a bodzai őrséget már előzőleg lekaszabolta az ellenség).**

30. Megindul Gedeon támadása Háromszék ellen, székely győzelem Hídvég és Árapatak között.

December

1. Csíkszék is a fegyveres önvédelem mellett dönt, majd Dorschner ezredes árulása folytán mégis a behódolást választja.

2. V. Ferdinánd lemond, Ferenc József trónra lép. 1916. november 21-ig uralkodik. – *Az erdélyi Román Nemzeti Komité (nevezetesen Andrei Şaguna ortodox püspök) a havasalföldi orosz csapatok segítségét kéri a magyar szabadságharc leverésére.*

5. A háromszéki haderő újabb sikert könyvel el Szászhermánynál, majd visszafoglalja Botfalut és Földvárt.

6–7. Az országgyűlés trónbitorlónak nyilvánítja Ferenc Józsefet.

7. Bánffy János csapatai Nagysebesnél szétverik Avram Iancu lázadóit. – **Heydte megsarcolja Erdővidéket.**

8. Szacsvai János beindítja a kézdivásárhelyi lőporgyárat.

9. Osztrák győzelem Felsőrákos és Köpec között, Heydte megsarcolása Köpecen.

11. Schlick elfoglalja Kassát.

13. Windischgraetz átlépi a magyar határt. – **Fényes háromszéki győzelem Felsőrákosnál.**

14. Gál Sándor megszervezi Bardoc- és Miklósvárszék vezetését.

15. Prázsmári gyűlésükön a barcasági százatok kinyilvánítják V. Ferdinánd császár iránti hűségüket.

16. Kossuth szabadcsapatok állítására hívja fel a megyéket.

18. *Bem első csatája Erdélyben: a csucsai győzelem.*

20. Az ellenség sikertelenül próbál betörni Hídvégnél.

22. Gál Sándor szétver egy kisebb „polák” csapatot Ürmös-nél.

24. Hídvégnél a háromszéki haderő – árulás folytán – vereséget szenved a túlerővel szemben.

25. *Bem felszabadítja Kolozsvárt.*

27. Windischgraetz elfoglalja Győrt. – Görgey visszavonulóban. – *Bem háromnyelvű kiáltványa Erdély népeihez (lásd e kötetben).*

28. Háromszék a békekötés mellett dönt.

30. A vesztt móri ütközet. – Windischgraetz Budához közeledik.

31. Az országgyűlés Debrecenbe teszi át székhelyét. – *Erdélyben a románok által eddig meggyilkolt magyar polgári áldozatok száma mintegy 350.*

1849. január

1–5. A fővárost kiürítik.

2. A háromszéki küldöttség Árapatakon aláírja a békeszerződést, eszerint az ellenség nem szállhatja meg a széket.

3. *Bem kiveri Urbant Erdélyből.*

4. Görgey hadteste elvonul Vác felé.

5. Windischgraetz megszállja a fővárost. – **A Sepsiszentgyörgyre összehívott határőrök nem hajlandóak letenni a németek előtt az esküt.**

8. Az országgyűlési képviselők Debrecenben elutasítják a fegyverletételt. – *A románok Nagyenyedet pusztítják, a főiskola gyűjteménye tönkremegy (a lakosság legyilkolása 10-én hágott a tetőpontjára, a 4200 magyar közel negyede veszett oda).*

10. *Bem leváltja Dorschnert, és Gál Sándort nevezi ki az első székely gyalogezred parancsnokává. – Gábor Áront főhadnaggyá nevezi ki.*

13. *Bem felszabadítja Marosvásárhelyt. – A császári hadak megszállják Szolnokot.*

15. A kézdimartonfalvi tanácskozáson a székely vezetők elhatározzák az árapataki szerződés felbontását.

16. Kossuth felhatalmazza Vasvárit és több társát, szervezzenek szabadcsapatokat. – Alsójárát elpusztítják a románok, minden magyart legyilkolnak.

17. Bem fényes győzelme Gálfalvánál (Maros megye.)

18. Nagylak, Harib és Borosbenedek (Alsó-Fehér megye) magyar-ságának pusztulása.

19. Háromszékre érkezik a Berde Mózes helyére Bem által kinevezett kormánybiztos, Németh László.

21. Bem Nagyszebent ostromolja. – Gál Sándor kiadja a háromszéki haderő mozgósítására vonatkozó rendeletét.

22. Perczel kiveri a császáriakat Szolnokról.

23. Gál Sándor Háromszékről bevonul Csíkszékbe, ahol átveszi a hatalmat.

24. Görgey Körmöcbányánál elvágott hadosztálya megérkezik Besztercebányára. – **Kézdivásárhely vezetősége az egész Háromszék nevében kimondja az árapataki szerződés felbontását.**

25. Perczel előnyomul Irsáig.

28. Windischgraetz megbízottja Rózsahegyen Görgeyvel tárgyal.

29. Perczel visszahúzódik a Tisza vonalára. – A Honvédelmi Bizottmány Dembinszkit a honvédsereg főerőinek parancsnokává nevezi ki.

31. A szászok és a románok segélykérésére orosz különítmény érkezik Brassóba.

Február

1. A Vöröstoronyi-szoroson át újabb orosz csapatok érkeznek Erdélybe.

4. Aldoboly mellett a háromszéki csapatok megütköznek az oroszokkal (egyes források szerint a csata 3-án zajlott le).

– Puchner altábornagy a Havasalföldről érkezett 2000 fős orosz katonaság segítségével Vizaknánál megveri Bem seregét. – Gál vereséget szenved Szentpéter és Szászhermány között.

5. A branyiskói diadal.

9. Bem diadala Piskinél.

11. Gál Sándor vezérletével 5000 gyalog és lovas, négy ágyúval elindul Medgyes irányába.

25. Andrei Şaguna püspök emlékirattal fordul 1. Ferenc Józsefhez, melyben kéri az összes románlakta részek egyesítését a birodalomban, és önálló román tartományként történő felvételét.

26. Bem kiűzi Karl Urban ezredes csapatait, aki február 5-én tört be Bukovinából Erdélybe. – Bem ismét Bukovinába kergeti a betört Urban seregét.

26–27. A kápolnai csata.

Március

2–3. Medgyesnél Puchner altábornagy csapatai megverik Bem seregét, aki Segesvárra vonul.

4. Ferenc József feloszlatja az osztrák birodalmi gyűlést, és közzéteszi az oktrojált (olmützi) alkotmányt.

4–5. A tiszafüredi tiszti zendülés.

5. Damjanich felszabadítja Szolnokot.

7. A császári csapatok Oroszhegyi közeledtére kiűrik Egert.

11. Bem beveszi Nagyszebent, a menekülők Havasalföldre távoznak.

15. Az osztrákok elhagyják Erdélyt. – Oroszhegyi rajtaüt Losoncon.

18. Győztes ütközet Feketehalomnál.

20. A székely csapatok bevonulnak Brassóba, másnap a Tömösi-szoroson át kiűzik az oroszokat és az osztrákokat Erdélyből.

21. A képviselőház altábornaggyá nevezi ki Bemet. – Bem közböcsánatot hirdet Erdélyben.

22. Perczel elűzi Szeged alól a szerbeket.

24. Bem Háromszékre látogat.

30. Kossuth kinevezi Görgeyt a honvédsereg főerői „helyettes” főparancsnokává.

Április

1. Megkezdődik a főhadszíntéren a honvédsereg nagy támadása.

2. A hatvani győzelem.

3. Győzelem a Délvidéken, Szenttamásnál.

4. A tápióbicskei győzelem.

5. Megalakul a Radical Párt.

6. Az isaszegi győzelem.

7. Gál Sándor ezredes a székelyföldi kerület hadosztályának parancsnoka.

9. Csutak Kálmán őrnagy Brádnál visszaveri a románok támadását.

10. A váci győzelem.

12. Windischgraetz lemond a parancsnokságról.

14. Az országgyűlés kimondja a trónfosztást, és Kossuthot kormányzó-elnökké választja. – Kossuth megbízza Ioan Dragoş, hogy

tárgyaljon Avram Iancuval, a fellázadt románok vezetőjével. – Csutak Kálmán különítménye megszállja Boicát.

16. A honvédsereg főerői elérik a Garam folyót. – Bem elhagyja Erdélyt, ahol Czetz Jánost hagyja főparancsnokul.

17. A Temesközbe nyomuló Bem elfoglalja Karánsebest.

19. Győzelem Nagysallónál (Görgey) és Óbecsénél (Perczel).

20. Az osztrákok elvonulnak Pestről.

22. Komárom felszabadítása.

23–24. Pest felszabadítása.

26. A komárom-szónyi ütközet. – Az osztrák udvar katonai segítséget kér a cártól.

Május

1. Debrecenben megalakul a Szemere-kormány.

4. Görgey megkezdí Buda ostromát.

5. Dragoş megkezdí tárgyalásait.

6. *Hatvani Imre szabadsapata.* – máig nem tisztázott körülmények közepette. – Abrudbányánál megtámadja a Dragoşsal tárgyaló Avram Iancu csapatait, és bevonul a városba.

9. A cár kiáltványban jelenti be, hogy Ausztria segítségére siet. – A román felkelők árulással vádolják Dragoşot, és megölik, Abrudbánya magyar lakosságát lemészárolják, Hatvani kivonul a városból.

11–12. Szemere feloszlatja a rendőrséget, és 15 megyéből visszarendeli a kormánybiztosokat.

15. Görgey megkezdí a budai vár nehéztüzérségi lövetését. – Hatvani ismét elfoglalja Abrudbányát.

16. *Bem sikeres harcot vív a Temesköz visszaszerzésére.*

18. A kormány keresztesháborút hirdet.

19. *Hatvani ismét elhagyja Abrudbányát, a vele tartó menekültek nagy részét lemészárolják a románok.*

21. Buda bevétele. – I. Miklós cár és Ferenc József találkozása Varşóban.

28. Kossuth felajánlja Bemnek a fővezérséget, Bem nem vállalja. – Debrecenben megkezdődnek Kossuth és Nicolae Bălcescu havasalföldi román politikus tárgyalásai a magyar-román megegyezésről.

30. Haynau átveszi az osztrák hadak parancsnokságát.

31. Az országgyűlés Pestre teszi át székhelyét. – Görgey Debrecenben a Békepárt vezetőivel tárgyal.

Június

2. Bem csapatok nélkül visszatér Erdélybe, s átveszi a főparancsnokságot.

5. Kossuth és a kormány Pestre teszi át székhelyét.

7. **Megjelenik a Székely Hírmondó első száma.**

8. Kemény Farkas ezredes megkezdi a román lázadás leverését célzó havasi hadjáratot.

15. Kemény Farkas Abrudbányánál visszaveri Avram Iancu támadását.

15–18. Paskievics főerői átlépik a magyar határt.

17. **Megjelenik a Székely Hírmondó negyedik száma (az első sorozatból az utolsó, amelyből maradt példány az utókornak).**

19–20. Lüdersz cári csapatai bevonulnak Erdélybe. – **Elkeseredett védekezés a tömösi és a töröcsvári szorosokban, ötszörös túlerő ellen.** – Az oroszok megszállják Brassót.

21. A románok sikertelenül ostromolják Boicát. – **Megjelenik a Székely Hírmondó ötödik, az első sorozat utolsó száma (egy példányát sem sikerült fellelni, közvetett utalásokból tudjuk, hogy napvilágot látott).**

20–21. A peredi veszített ütközet.

23. **Feladják állásaikat a brassói Fellegvár védői.** – **Kökös-nél nem sikerül megállítani az oroszokat.**

24. Paskievics elfoglalja Kassát. – **Hasford altábornagy elfoglalja Sepsiszentgyörgyöt.**

25. **Az ellenség megszállja Kézdivásárhelyt, és betör az Ojtozi-szoroson is, majd visszahúzódik a Barcaságba.** – **Gál Sándor fegyverbe szólító felhívása a „Székely Nemzethez”.** – *Bem újabb katonai akciót rendel el a románok ellen.*

27. Avram Iancu békét ajánl a magyaroknak.

29. A minisztertanács elrendeli, hogy a honvédség erői vonuljanak a Maros vonalához.

30. Görgey megtagadja a Komáromból való elvonulást. – Paskievics elfoglalja Miskolcot.

Július

1. Bem elfoglalja Besztercét.

2. A második komáromi ütközet. – **Gábor Áron hősi halála a kökői ütközetben.**

3. Bem ostromállapotot rendel el a Székelyföldön, Gál Sándor teljes hatalmat kap.

5. Az ismételt orosz-osztrák támadás következtében másodszor is elesik Sepsiszentgyörgy (a Gyertyánffi-alakulat hősi helytállása).

6. Vasvári Pált Havasnagyfalunál megölik a románok. – A székelyföldi hadosztály tisztikara Gál Sándor helyett Szabó Nándor alezredest választja parancsnokául.

8. A kormány Pestről Szegedre teszi át székhelyét.

9. Kossuth ismét felajánlja Bemnek a fővezérséget. – Bem két hónapi teljhatalmat kér.

10. Bem megérkezik Marosvásárhelyre.

11. Haynau előhada bevonul a fővárosba.

14. Kossuth és Bălcescu aláírja a megbékélési tervezetet.

13–15. Görgey Komáromtól Vácra, onnan Losoncra vonul.

19. **Bem bevonul Kézdivásárhelyre, s hamarosan felszabadítja az egész Háromszéket; megerősíti korábbi tisztségében Gál Sándort.**

23. **Gál Sándor győztes szemerjai csatája Clam Gallas egyesült orosz-osztrák serege ellen**

23–25. **Bem serege betör Moldvába. – Petőfi Sándor megszáll Kézdivásárhelyen, majd Bereckben találkozik a Moldvából visszatérő Bessel, aki aztán Marosvásárhelyre megy.**

27. A cári hadak Tiszafürednél átkelnek a Tiszán. – **Gál Sándor kénytelen feladni Háromszéket.**

28. A nemzetiségi törvény elfogadása.

29. Perczel bevonul Szegedre. – Haynau csapataival Szeged alá érkezik. – **A tusnádi-szorosban Gál Sándor még egyszer megpróbálja feltartóztatni az oroszokat, majd (31-én) elvonul Székelyudvarhely irányába (ezen a napon tábornokká nevezik ki, de erről csak a szabadságharc leverése után értesül).**

30. **Tuzson János különítménye a török hatóságok felszólítására elhagyja Moldvát.**

31. **A segesvári ütközet. – Bem döntő vereséget szenved. – Haditanácsot tartanak Szegeden. – Tuzson János hősi ellenállása a Nyerges-tetőn (aug. 1-jén elvonul).**

Augusztus

1. A kormány Szegedről Aradra teszi át székhelyét.

3. **A megbékélési egyezmény hatására Avram Iancu felfüggeszti a román felkelők hadműveleteit.**

2. Ütközet Debrecennél. – Haynau bevonul Szegedre.

6. *Vereség Nagyszeben-Nagycsúrné.l*
7. A kormány felajánlja a koronát a cárnak.
9. *Bem átveszi a főparancsnokságot. – A temesvári veszített csata. – Görgey Aradra érkezik.*
11. Kossuth lemond, és Görgeyre ruházza a teljhatalmat. – *Erdélyben kihirdetik a haditörvényszékek felállítását.*
12. *Görgey Világosra vezeti csapatait.*
13. *A világosi fegyverletétel.*
14. *Kemény Farkas ezredes kiüríti Kolozsvárt.*
17. *Damjanich feladja Aradot, átadja a várat az oroszoknak. – Kossuth Orsovánál végleg elhagyja Magyarországot.*
18. *Beke József ezredes dél-erdélyi csapatai Dévánál leteszik a fegyvert Lüdersz előtt.*
19. *Desseffy Arisztid tábornok Karánsebesnél szintén leteszi a fegyvert az osztrákok előtt.*
21. *Vécsey Borosjenőn leteszi a fegyvert.*
25. *Zsibónál Kazinczy Lajos ezredes is kapitulál az oroszok előtt.*
26. A munkácsi várórség feladja a várat.

Szeptember

2. *Haynau elrendeli a román felkelő sereg feloszlatását.*

Október

2. Klapka csak feltételekkel adja fel Komárom várát, az utolsó magyar erősséget.
6. Pesten kivégzik Batthyány Lajos miniszterelnököt és Fekete Imre gerillaszázadost, Aradon tizenhárom honvédtábornokot és egy ezredest, Pécssett pedig Vertike Jánost és Szilva Gábort.
25. *Főbe lövik Kazinczy Lajos tábornokot.*
26. *Bécs a halálos ítéletek végrehajtása felfüggesztéséről rendelkezik.*

Az erdélyi megtorlás során 72 honvédtisztet és 25 polgári személyt ítéltek halálra, 64-et súlyos fogságra és vagyonelkobzásra. Egy évre rá Franz Salmen szász comes és Andrei Şaguna román ortodox püspök fényes külsőségek között átveszi a császári kitüntetést.

